

[Erdélyi Magyar Adatbank]

FODOR FERENC

ERDÉLY FÖLDRAJZA

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

ERDÉLY FÖLDRAJZA

Írta FODOR FERENC

1. ERDÉLY HELYZETE A MAGYAR MEDENCERENDSZERBEN

Európa nagyon változatos szerkezetű földjének egyik legérdekesebb darabja Erdély. Tagja a nagy Magyar medencerendszernek, de bizonyos fokig attól is elkülönül, s mintegy predestinálva van arra, hogy a Magyar medencerendszer államiságán belül különleges helyzetet foglaljon el, amint az történelme folyamán be is bizonyult. Tulajdonképpen Európa három kemény kéregdarabja, az *Orosz tábla*, az oláh medence alatt helyet foglaló *Kimmeriai tábla* és a Magyar medencerendszer helyén egykor a felszínen volt, de mélyre süllyedt *Tisia röge* közé van beszorítva. Az Orosz táblától és Kimmeriától a *Keleti Kárpátok* és az *Erdélyi havasok*, a magyar Tisia helyén támadt legnagyobb medencétől, az *Alföldtől* a *Keletmagyarországi szigethegység* választja el az Erdélyi medencét. Ebben a tényben azonban mélyreható geopolitikai mozzanatok rejtőznek. Amíg ugyanis a Keleti Kárpátok és az Erdélyi Havasok magasra redőzött fiatal gyűrődések, addig a Keletmagyarországi szigethegység Tisia süllyedékéből fennmaradt öreg, romhegység. Amazok befoglalják az Erdélyi medencét is a Kárpátok által körülvelt Magyar medencerendszerbe és erősen elkülönítik a rajta kívül fekvő területektől közlekedésileg, gazdaságilag és politikai hovatartozás szempontjából is; a Keletmagyarországi szigethegység ellenben csak másodfokú gát, belső határ, amint hogy sohasem volt más szerepe egy évezred történelmén keresztül. Eltekintve most minden részletezéstől, elég egyetlen pillantást vetnünk Európa hegy- és vízrajzi térképére, hogy azonnal szembetűnjön *Erdély földjének egyik legfontosabb jellemvonása, a nagy különállás a körülötte fekvő összes szomszédos tájakkal szemben.* Ez a különállása azonban nem minden irányban egyenlő erejű. Kelet és dél felé ugyanis elsőfokú közlekedési és így gazdasági és kulturális gátak öröködnék azon, hogy Erdély földje ezekben az irányokban tartósan ne csatlakozhasson a szomszédos területekhez, míg nyugat felé csak másodlagosak ezek a domborzati akadályok. *Kelet felé a Keleti Kárpátok és a Déli Kárpátok*

bástyákat mutatnak, míg nyugat felé a Keletmagyarországi Szigethegy-ség tagjai (Bihar-csoport) között széles kapuk nyílnak a magyar Alföld felé.

Erdély minden elkülönülése mellett is, ha önálló államiséget nem élhetett történelme folyamán, mindenkor nyugat, a magyar államiség felé kapcsolódott és sohasem kelet felé, ahová egész történelme folyamán egyetlen egyszer sem tudta lekötni még akkor sem az erőszak, amikor a magyar anyaállam a mainál sokkal gyöngébb volt; sőt még akkor sem, amikor térben egészen el is választódott Erdélytől a magyar állam, amikor közbeékelődött a török hódoltság területe.

*Ennek a nyugat felé való kapcsolódásnak nagyon sok földrajzi oka van, eltekintve attól, hogy a történelmi, magyar hatalmi, faji, kulturális és gazdasági kapcsolatok is kizárólag a magyar állami egységbe vonzó-
ták Erdély földjét és népét. Most csak a természeti körülményekre ter-
jeszkedve ki, nem lesz nehéz belátnunk, hogy a Magyar medencerend-
szer egyes tagjai és Erdély között sokkal több összekötő kapocs van,
mint Erdély és a Kárpátokon kívül fekvő területek között.*

Az Erdélyi medence ugyanazon süllyedés folytán alakult ki, mint a többi magyar medencék. A harmadkorban a Tisia tömb a mai Alföld helyén süllyedt legmélyebbre, peremei pedig magasabban maradtak, így maga az Erdélyi medence középső részei is; más részei meg egyáltalán nem vettek részt a süllyedésben, mint pl. éppen az Alföldtől Erdélyt el-
választó Bihar hegycsoport. Hasonló volt a helyzet a Kárpátok övezte medencék peremvidékén másutt is, csupán bizonyos térmennyiségbeli különbségek mutatkoztak Erdély és pl. az Északnyugati Felvidék hely-
zetében. Az Északnyugati Felvidék területén ugyanis éppen úgy marad-
tak fenn a süllyedésben részt nem vett ősi földkéregdarabok, mint Erdélyben, pl. a Gömör-Szepesi Érchegység; de ezek a kéregdarabok nem az alföldi süllyedék és a hegyvidéken lesüllyedt kisebb medencék pere-
mei közé ékelődtek be, mint a Bihar-csoport, hanem vagy közvetlenül a Kárpáti hegyláncok gyűrődéseikhez simulnak, vagy ha maradtak is mö-
göttük kisebb medencék, ezek lényegesen kisebbek, mint a nagy Erdélyi medence; csak megyényiek, pl. a Szepesi medence, s nem országársnyai nagyságúak, mint Erdély. Ennélfogva ezeknek a felvidéki medencéknek, bár éppen úgy megvan a maguk helyi elkülönülése a környező meden-
céktől, mint Erdélynek az Alföldtől, kisebb kiterjedésüknél fogva még-
sem juthatott olyan történelmi szerepük a magyar államiségben belül,
mint Erdélynek.

Mindezeknek a kárpáti medencéknek a legnagyobb és a szeren-
csénkre központi süllyedékű, legmélyebben fekvő Alföld volt az össze-
tartója úgy földrajzi, mint politikai földrajzi szempontból. Összetartója lehetett, mert az Alföld nemcsak központi és legnagyobb süllyedék a

Kárpátokon belül, hanem egyúttal a legmélyebb medence is. Úgy a felvidék, mint Erdély magasan emelkednek az Alföld fölött, s így mintegy ráesnek az alföldi síkságra. Csupán az a különbség Erdély és a felvidékeknek az Alfölddel szemben való helyzetében, hogy amíg a két Felvidék egyenletesebben lejt az Alföldre, nagyobb belső, központi süllyedék nélkül, addig *Erdélynek megvan a maga elkülönült központi süllyedéke, az Erdélyi medence fenéke, a Mezőség*, s erről vezetnek ki az Alföld felé nyíló kapukon a medence központjában egyesülő völgyi útvonalak.

Erdély földje tehát éppen olyan származástani sorsban osztozik a magyar föld többi tagjaival, mint történelmileg; *valóban nincsen több önállóság Erdély természeti történetében sem, mint emberi történetében.*

De éppen így van ez, ha Erdély más természeti viszonyait, vízrajzát, éghajlatát, növényzetét vagy talaját tekintjük is. *A kapcsolatok minden természeti tényezőben a magyar föld többi tagjai és nem a Kárpátokon kívüli tájak felé vezetnek.* Módunkban lesz alább majd kifejteni, hogy Erdély vízrajzi helyzete a Duna magyar vízgyűjtőjébe kapcsolódik; éghajlata nem az orosz, vagy oláh alföldek hatása alatt áll, hanem Magyarország többi tájainak közvetítésével a nyugateurópai éghajlati hatásokot érzi; majdnem utolsó, legkeletibb fekvésű része Közép-Európának, amely még ilyen éghajlati hatások alatt áll.

Erdély tehát a legtárgyilagossabb földrajzi vizsgálódások világánál is minden természeti jellemvonásában magyar föld. Még Közép-Európa és semmiképen sem Kelet-Európa, akár fizikai, földszerkezeti értelemben, akár emberföldrajzi értelmezésben használjuk is a Közép-Európa fogalmat. Ha földszerkezeti értelemben használjuk Közép-Európa földrajzi fogalmát, úgy beszélhetünk Nyugat-Európáról, Dél-Európáról, Kelet-Európáról, s ami ezek között fekszik, amely földdarab szerkezetében mindhárom Európa szerkezetéből van valami, de egyikből sem kizárólagosan, az Közép-Európa. Nyugat-Európa régi lekopott, szénben, vasban dúskáló tájai mások szerkezeti és így gazdasági, kulturális tekintetben is, mint hazánk és így Erdély földje is. De elszórtan és kisebb mértékben nekünk is vannak ilyen ősi hegységeink, még Erdélyben is; éppen Erdélyt a magyar föld többi tagjaitól elválasztó Bihar-csoport is ilyen. A fiatal gyűrődésű Dél-Európa láncai az egész Délkelet-Európából éppen csak Erdély földjét kanyarítják még le a keleteurópai síkságokból, e táblás szerkezetű tájakból. *Ha tehát szerkezeti értelemben a magyar föld még Közép-Európa, akkor éppen ilyen teljes joggal Közép-Európa még Erdély földje is.*

Igaz, hogy Közép-Európa legkeletibb tagja, már szerkezeti értelemben is; de mindenesetre még belül fekszik a Kárpátokon.

Ha ember földrajzi, gazdasági, kulturális, néprajzi és történelmi értelemben használjuk Közép-Európa fogalmát, akkor sem zárható ki belőle Erdély: nem szláv, mint Kelet-Európa, nem germán, mint Nyugat-Európa, nem román, mint Dél-Európa, hanem éppen olyan átmeneti terület, mint mindazon területek, amelyek a balti államoktól megszakítatlan oszlopban húzódnak le éppen Erdélyen át a Balkánig. Nyugat és a Kelet ütközője, gazdaságilag, kulturálisan és néprajzilag. Éppen ezért ütközője történelmileg is éppen úgy, mint akár a Baltikum, akár Lengyelország, akár a horvát-szerb érintkező vonal. De tőle keletre éppen úgy megszűnik ez az ütköző zóna, mint a Baltikumtól, vagy a lengyel-ségtől keletre.

Ha tehát minden zártsága, szerkezeti elkülönülése, néprajzi helyzete, kulturális viszonyai, gazdasági életének különböző volta és bizonyos önállósága ellenére is valamely irányban csatlakoznia kellett a szomszédos tájakhoz, ez csak nyugat felé volt lehetséges, lévén erre kevésbé idegen test és idegen lélek Erdély lelke, mint kelet felé. Ebből a szempontból csak fokozatbeli különbségek és pedig lassan, *egyenletesen átmenő fokozati különbségek vannak Erdély és a magyar föld nyugatra eső tagjai között, de a Keleti Kárpátok lábainál ezek a különbségek már ugrásszerűen, élesen mutatkoznak meg Kelet-Európával szemben.*

Erdély földje tehát magyar föld, ha nem is olyan szorosan magyar akár természeti, akár emberföldrajzi értelemben, mint az Alföld. De hiszen ez természetes is, hiszen minden nagy táj központi részén vannak meg legélesebben a megkülönböztető természeti és más földrajzi jellegek, s ettől minden irányban lassan gyengülnek a sajátos földrajzi jellegek.

2. ERDÉLY FÖLDJE

*Tagadhatatlan, hogy Erdély maga egy kis külön ország. Azt lehet mondani, hogy másodfokú államalkotó erőt biztosítanak számára kiterjedése (kb. 79.000 km²), felszíni tagolódása és az ezen alapuló gazdasági lehetőségek. Ezt a tulajdonságát történelme folyamán kellőleg bebizonyította. De amint természeti szempontból függeléke az egész nagy Magyar medencerendszernek, államisága is bizonyos értelemben mindig kiegészítője volt a magyar államiságnak. Erdély a nagy Kárpáti medencerendszernek a maga felszíni tagolódásában is kicsiben való megismétlődése. Éppen úgy van egy *központi, nagyobb medencéje*, amit párhuzamba állíthatunk úgy helyzetében, valamint gazdasági szerepében is az Alfölddel; e központi medence Erdély önállóságán belül ugyanazt a szerepet játszotta, mint a nagyobb magyar állami életen belül az Alföld. Éppen úgy vannak a központi nagyobb medencéjén kívül kisebb *peremi medencéi*, mint a*

kárpáti nagy medencerendszernek. Amint ezek a kis peremi medencék, pl. a Csiki medencék, Fogarasi medence, stb., másodlagos szerepet játszanak a központi medencével szemben Erdély életében, úgy maga az egész Erdélyi medence hasonló szerepet töltött be Magyarország egészén belül. És végül Erdélynek éppen úgy megvannak a maga *peremi hegyvidékei*, mint ahogy Magyarországot is köröskörül övezik a Kárpátok, Alpok és Dinaridák által körülrakott peremi hegységek. Végül Erdély önmagában is hasonló zárt egység, mint az egész nagy Magyar medencerendszer.

Erdély földjén belül ezek alapján több kisebb külön tájat kell megkülönböztetnünk. Középső része az Erdélyi medence. Ezt a legnagyobb központi tájat kisebb tájak övezik. Ilyenek a Székelyföld apró medencéi, amelyeket a Keleti Kárpátok láncai és egy belső vulkáni vonulat zárnak közre; az Erdélyi havasok vidéke, az előttük fekvő Brassói és Fogarasi medencékkel; Erdély északi határhegységei, mint átmeneti területek Erdély, az Északkeleti felvidék és az Alföld között; a Bihar-vidék és végül az Erdély, Magyarország és a Balkán között egészen sajátos helyzetben lévő, a történelmi Erdélyhez nem is teljes joggal számítható, de jelen sorsában hozzája kötött Délmagyarországi hegyvidék Krassó-Szörénnyel.

A kisebb erdélyi tájak már csak harmadfokú tájjellegekkel rendelkeznek Erdély másodfokú, és a Magyar medencerendszer elsőfokú tájegységeivel szemben. Mindenesetre azonban felszíni tagolódásukban, néprajzi viszonyaikban, gazdasági életükben és tájképi jellemvonásaikban annyira sajátosak, egyéniek, hogy maga a nép is külön névvel nevezi meg nagyrészüket, megkülönböztetvén a Székelyföldet, a Szászföldet, a Mezőséget, Bihart, a Szilágyságot, a Bánságot, stb. Hogy mi adja meg ezeknek a külön egyéni tájjelleget? Főleg felszíni viszonyaik, domborzatuk, magasságuk, szerkezetük, ennek alapján talajuk és növényi takarójuk, amiktől együtt gazdasági életformáik, kulturális viszonyaik függenek.

Mindezen kis tájak összetartója az Erdélyi medence, a középső táj. Ez az egész Erdély legmélyebben fekvő része, s a rajta végig kanyargó Maros azt a szerepet játssza, mint az Alföldön a Tisza: két külön vidékre felezi, a Mezőségre és a Küküllőmenti dombságra. Csakhogy az Erdélyi medence feneke nem síkság, mint az Alföld, hanem dombság, nem folyók által feltöltött, elegyengetett táj, hanem ellenkezőleg, lehordott, összeszabdalt tengerfenék. Tengerfenék a szó szoros értelmében, csupa tengerből lerakódott sós agyaggal a felszínen. Ennek a legjellemzőbb tájrajzi sajátosságának pedig csupán egyetlen alapoka van, az, hogy magasabban fekszik, nem süllyedt olyan mélyre, mint az Alföld ezért a folyóvizek gyorsan lesietnek róla és nemhogy hordalékot raknának le,

hanem ellenkezőleg, erősen letarolják. Így vált az erdélyi Mezőség hepehupás, hullámos térszinné, amelyen a terméketlen sós agyag nem is veteckedhet az alföldi kövér talajokkal, hanem főleg csak legeltetésre alkalmas, sovány gyp fedí. Minden valószínűség szerint sohasem is volt a Mezőségen erdőség, hanem amióta szárazra került a harmadkori tenger alól, mindig ilyen füves pusztaság volt. Ennek a sós agyagból álló területnek természeti kincsei nem is felszínének mezőgazdasági terményeiből állanak, hanem mélyében rejtőznek: az egykor kiszáradt, kiszódott tengerből tömördek só rakódott le az agyag alatt; a tenger elpusztult állati szervezeteiből meg olyan óriási mennyiségű földi gáz keletkezett, amelynek egész Európában hiába keressük párját. Ezeket a *földi gázt* tartalmazó rétegeket fűrték meg a magyar geológusok a háború előtt *Kissármás* környékén és tárták föl a földi gázt olyan mennyiségben, ami Erdély ipari életét volt hivatva egészen új alapokra fektetni.

De a Mezőség peremén a felszínen lévő *konyhasó* is nagy értéket jelent. Ezeket a sóbányákat már a történelem hajnalán művelte az ember, s valószínű, hogy éppen az erdélyi só volt a magyar föld első árucikke, amelyet nagy forgalmú utakon szállítottak ki Erdélyből úgy az Alföld, valamint a Balkán felé is.

A Mezőség mélységének gazdasági javaival szemben a felszín gazdasági képe bizony szegényes. Legelők, külterjes kukorica- és búzatermelés, szegényes községek mutatják, hogy az ember milyen nehezen boldogul ezen a tájon. Az alacsony, gömbölyű dombságok között csak kevés vízfolyással találkozunk, bár az egész dombság elég rossz lefolyású terület; az agyagos hupák között elég sok vízállásos hely van. Ezek között egykor sok *halastavat* készítettek, amelyek azonban ma már nincsenek meg, sőt egy részük valószínűleg bronzkori eredetű.

A Mezőség déli peremén a *Maros* vize folyik körül. Ettől délre esik a *Küküllők-menti dombvidék*. Ez is tengerfenék még, de valamivel már magasabb, mint a Mezőség, ennél fogva folyóvölgyei is mélyebben vágódtak bele az eredeti felszínbe, sőt az Alföld süllyedése folytán időnkint erősödvén a folyók bevágó munkája is, ezért nagyon szép völgymenti magaslatok, ú. n. *terraszok* kísérik a *Maros*, *Nyárad*, *Kis-Küküllő*, *Nagy-Küküllő* kanyargós völgyeit. E folyóvölgyek a medence nagy törésvonalaiiba vágódtak bele nyugat-keleti irányban. Ez a táj az Erdélyi medence fenekének legjobban tagolt, dús erdőségekkel fedett, legváltozatosabb tája. Más a növényzete is, mint a Mezőségnek; csapadéka is több, ezért gazdasági élete is változatosabb. Domboldalain még *szőlőtermeléssel* is lehet foglalkozni; a *Maros* fölött húzódik el az *Erdélyi Hegyalja* gazdag borvidéke. Az Erdélyi medence belsejéből két pompás, szerkezeti eredetű folyóvölgy vezet ki az Alföldre, a *Maros* és a *Szamos völgye*. Ezekhez társul még egy forgalmas hágó útja, a *Királyhágó* is.

A medence körül helyezkednek el Erdély gyönyörű kis tájai. *Talán legszebb, a természet minden csodájával felékesített vidék a Székelyföld.* A magyar föld legkeletibb fekvésű tája ez, *Erdély nagy bástyájának legjobban kihelyezett saroktornya.* Nemcsak azért bástya a Székelyföld, mert a természet is hatalmas sziklatornyokkal övezte körül, hanem azért is, mert a beléje települt székely nép egy évezreden át hűségesen állt benne őrt, s állja az őrseget ma is, amikor már mögéje került, teljesen körülkerítette a balkáni ellenség. A természet és a Teremtő nemcsak eléje rakott sziklabástyákat, hanem mögéje is, s a két bástyasor közé beszorítva, néhány apró medencébe települve él a székelynép. A külső bástyasort közönségesen *Keleti Kárpátok* néven szokás összefoglalni. A Keleti Kárpátok a *Radnai havasokkal* kezdődnek és a *Brassói havasoknál* végződnek. A Székelyföldet az Erdélyi medence belsejétől elválasztó hegyvonulat egy hatalmas *vulkánsor*, amely a *Kelemen havasoktól* megszakítatlanul vonul a *Hargitáig*. A két vonulat között fekszenek a *székely medencék*, a Gyergyói, *Felcsiki*, *Alcsiki*, *Háromszéki* és a *Barcasági medencék*.

A *Keleti Kárpátok* hazánk legmagasabb, legzordabb, legjárhatatlanabb hegységei közé tartoznak. Mindjárt a Radnai havasokban 2305 m magaslattal, a *Nagy Pietrosszal* nyílik meg a hatalmas sziklaormok sora. Déli lábát a *Nagy Szamos* völgye választja el a szomszédos *Borgói havasoktól*. Ezen a völgyön át juthatni fel az egykor Bukovinára, most Oláhországra nyíló *Radnai hágóra*. A *Borgói hegység* valamivel alacsonyabban marad. Déli lábánál a *Beszterce* völgye kanyarog el, amelyen *Borgói hágóra* juthatni fel. E két hegység építőanyaga főleg még kristályos kőzetekből van, de az innen kezdődő Gyergyói *havasokban* már mind több mészkővel is találkozunk; majd dél felé a Keleti Kárpátok nagy részét csaknem egyedül építi fel a fehér, merész sziklákba szökkenő mészkő, ami a székelyföldi havasoknak olyan festői, merész formákat kölcsönöz. A *Gyergyói havasok* keleti lejtőin vonult végig az ősi magyar határ, s két szorosán, a *Tölgyesi* és a *Békás szoroson* át surrant ki Oláhország felé egy pár hegyi patak. A Gyergyói havasokban már feltűnik *Székelyföld* ékeinek egyik legszebbike, a mult században hegycsuszamlással keletkezett gyönyörű *Gyilkostó*.

A Gyergyói havasok a *Nagyhagymásban* tetőznek (1793 m); de itt már egyúttal kezdetüket veszik a *Csiki havasok* is. Ezek már egész tömegükkel a Székelyföldön vannak, Oláhország felé csupán lejtőik húzódnak le. Ezek között van elbujva a *Gyimesi szoros*, amelyen a kis *Tatros patak* szokik ki oláh földre. A *Gyimesi szoros* a Keleti Kárpátok legjobban járható szorosa, éppen ezért vasutat is vezettek ki rajta. A *Csiki havasok tájképileg is nagyon szépek*, mert főleg mész- és homokkő építi fel azokat, a mészkőhegységek pedig merész formáikkal tűnnek ki

mindenütt. Keleti oldalukon őrt áll Oláhország felé az 1627 m magas *Nemere*, amelyről hideg szelek süvítenek le a Székelyföldre.

A Keleti Kárpátok láncai a Csiki havasok déli feléig elég egyszerűek. Itt azonban nagyon bonyolulttá válnak. Az egész hegységvonulat négy ágra szakad. A legkeletibb vonulat mint bástyasor fut tovább is az ország keleti határán. Ezeket *Berecki havasoknak* nevezzük. Főleg homokkőből állanak. Északi végüknél az *Ojtozi szoros*, déli végüknél a *Bodza szoros* nyit szűk kapukat Oláhország felé.

Második lánc a elágazott Keleti Kárpátoknak a *Bodoki hegység* a *Fekete ügy* és az *Olt* között. E két lánc közé van beszorítva a szép *Háromszéki medence*, hazánk legkeletibb fekvésű lakott helye. Az Olt nagy kanyarodója folyja körül a harmadik láncot, a *Baróti hegységet* és a negyedik láncot, a *Persányi hegységet*. E három hegylánc mész- és homokkő tömegei a *Brassói havasok* hatalmas mészkolosszusaival ölelik körül a gyönyörű, gazdag *Barcaság* medencéjét, Erdély földjének ezt a legszebben művelt, legértékesebb táját. A Brassói havasok külső lejtői már nem Moldvára néznek, hanem a Havasalföldre ereszkednek le; két hágó, a *Tömösi* és a *Töröcsvári hágók* is átvezetnek rajtuk. A Tömösi hágón ősi útvonal, majd vasuti vonal is vezetett át Oláhországba, s ma is ezen a vasúton át igazgatják a Havasalföldről Erdély népét.

Székelyföld nyugati peremén az erdélyi vulkáni vonulat hatalmas, de már kialudt vulkánjai tornyosulnak a magasba. A *Kelemen havasoknál* kezdődik ez a nagyszerű vulkáni sor, 2102 m-ig felszökkenő magas ormokkal. Ennek déli lábánál surran ki a *Maros* a *Gyergyói medencéből*. Ezt a szép medencét nyugatról a *Görgényi havasok* óriási vulkáni tömege zárja el a Mezőségtől, keleti peremén meg a már említett Gyergyói havasok emelkednek. A Görgényi havasok déli folytatása Erdély vulkánjainak legszebbje, az erdélyi népköltészet regényes *Hargitája*. Hosszú vulkáni plató ez, amelynek tetején sorban emelkednek a vulkáni kúpok. Ezek között legszebb a *Tusnád* fölött felszökkenő *Csomál*, amelynek teljesen ép kráterját egy csodálatos tó tölti ki, a mélységes, fekete *Szent Anna-tó*. A Hargita a Csiki havasokkal két szép kis medencét zár körül, a *Felcsiki* és az *Alcsiki medencét*, *Csikországot*, a Székelyföld szívéét. E két üde medencét mint gyöngysort fűzi össze az Olt minden székely előtt szentelt vize.

Székelyföldet a Teremtő nem áldotta meg bőséges gazdasági javakkal; vannak ugyan dús havasi *füvelői*, zúgó *fenyvesei*, de kevés és sovány a szántóföldje. Annál gazdagabban felékesítette azonban az Úristen *csodálatos természeti szépségekkel*. Ember sem élt még sehol a Földön, amikor ezek a székelyföldi vulkánok dühödten ontották magukból a lávát, messze dobálták a kőbombákat. Mire a tenger levonult Erdély földjéről, ezek a vulkánok is megszeliidültek, kialudtak, de *száz csodájuk*

ma is beszél még a természet egykor haragvó erőiről. Széngázömlések, savanyúvizek, csodálatos barlangok ékesítik a székelyek országát. A kovásznai Pokolsár, a Torjai bűdösbarlang, a tömérdek kincset érő savanyú borvíz-forrás mind a Föld belső erőinek ajándéka a székely népnek.

És valahogy a székelység mindenütt ragaszkodik ezekhez az egykori vulkáni vidékekhez. Székelység telepedett a Hargita nyugati lejtőire *Udvarhely-székbe* is, ahol a *Nyárád*, a két *Küküllő*, *Homoród*, *Vargyas* sebes vize rohan le az Erdélyi medence belseje felé.

Erdély déli peremét a Déli Kárpátok, vagy másképpen Erdélyi havasok zárják el a Havasalföldtől. Talán ezen az oldalon van Erdély legjobban bezárva az oláhok elől. Nemcsak hatalmas tömegükkel választják el az Erdélyi havasok a magyar földet a Havasalföldtől, hanem magasságuk is mindjárt a Tátra után következik; hiszen a *Negoj* 2544 m magasra szökken fel. Éles gerinceik, vad sziklahalmazaik, keskeny, szűk, járhatatlan völgyeik mind a Teremtő keze által vont országhatárnak vannak szánva. Éppen ezért *az országhatárok róluk való letolása nemcsak a magyarságon esett erőszaknak, hanem az Isten ellen való káromlásnak is beillik.* Alig van ezeken átjáró; a Törösvári hágótól a Dunáig, 300 km-nél hosszabb határszakaszon mindössze csak az Olt *Vöröstoronyi szorosa* és a *Zsil Szurduka* a *Vulkáni hágóval* nyit kaput Oláhország felé. Legélesebb gerincvonaluk a *Fogarasi havasoknak van*, amelyek a *Negojban* tetőznek. Ezek a vad havasok sok-sok nyomát viselik magukon a jégkorszakbeli eljegedésnek. Tájékpíleg csodálatosan szépek ezek a havasok, de megélhetést már csak az oláh havasi csobánoknak, havasi pásztoroknak nyújtanak. A Vöröstoronyi szoros vet véget nekik keleti oldalukon, de a folytatásukban következő *Szebeni havasok* alig valamivel alacsonyabbak és semmivel sem járhatóbbak, éppen olyan vadak. A Szebeni havasok és a Maros közé tolakszanak a *Kudzsiri havasok*, amelyek a *Surjánban* szintén 2061 m magasban tetőznek. Ezek a *Sztrigy* előtt torpannak meg, de a Sztrigy forrásvidékén még vadabb, egykor alaposan eljegesedett, szép tengerszemeket rejtő *Retyezát* (2511 m) ágaszkodik az ég felé.

A keskeny Erdélyi havasok közé már nincsenek nagyobb medencék bezárva. Előttük terül el az Olt legnagyobb medencéje, a *Fogarasi lapály*, amelynek északi peremét már a *Küküllőmenti hegység* alkotja. Egészen kicsi az a medence, amelyet a Szebeni, Kudzsiri havasok és a Retyezát vesznek körül; ez a *Petrozsényi medence*. Kicsi, de annál jelentősebb gazdasági értékeket, kiváló szenet rejteget. A *Hátszegi medence*, amely nyugaton már a *Krassó-Szörényi havasokra* támaszkodik, keletről meg a Kudzsiri havasokra, már nem dicsekedhet szénnel, de viszont vastelepek vannak környékén, amelyek itt Erdély egyik legfontosabb iparvidékét hívták életre.

A Maros és az Alduna között a Krassó Szörényi hegyvidék zárja be az erdélyi medencét. Sajátságos átmeneti táj ez Erdély, az Alföld és a Balkán között. Erdélyre csak keleti lejtői ereszkednek Hunyadban, vizeit is az Alföldre és a Dunára adja le. Nemcsak szerkezetében híd ez a táj a Balkán és Erdély között, hanem híd volt a Balkánról az Erdélyi havasokra vándorló oláh pásztorok számára is. Magas hegységeinek (*Godján* 2229 m., *Szárkó* 2190 m.) havasi legelői sok oláh havasi pásztor-rajt láttak a Balkánról felvándorolni Erdély havasaira. Erdély felé a Temes és ennek mellékfolyója, a *Bisztra* völgye biztosítja az átjárást az erdélyi *Vaskapun* át az Alföld felől; a *Temes* medencéjéből a *Porta orientalis* hágója vezeti a közlekedést a *Cserna* völgyébe és ezen át *Orsovánál* az *Aldunára* és a *Havas Alföldre*, míg a *Bánság* felé az *Almás medencéből* a *Néra* folyó szurdoka nyújt átjárót. A Temes és a Néra almási medencéje elég jó vidékek a mezőgazdaságnak is, míg *Krassóban Anina* szene és *Resicabánya* vasa hazánk egyik legvirágzóbb vasipari életének adtak alapot. Lakossága éppen olyan vegyes, aminőnek a táj átmeneti jellege folytán lennie is kell. Az ősi *magyarság*, a Szörényi bánság egykori háttárőrző népe, a török hódoltság alatt majdnem teljesen kipusztult; ellepte a tájat az *oláhság*. A török hódoltság alatt a nyugati vidékeire *szerbek* is felhúzódtak a Balkánról, továbbá *bolgárok* is, majd a telepítések idején *németeket és cseheket* hoztak, főleg a *Szemenik* vidékére.

Erdély nyugati pereme a Maros és a Sebes Körös völgye között a Biharvidék. Hatalmas őshegységi tömeg ez. A *Sebes Köröstől* a *Fehér Körös* és *Aranyos völgyéig* terjed el a tulajdonképpeni *Biharhegység*, ettől délre meg a Marosig az *Erdélyi érchegység*. A Bihar-csoportban meg szokás különböztetni a *Bihar* tömegét, a *Gyalui havasokat* és a *Vlegyászat*. A *Vlegyásza* a *Királyerdőben* simul bele az Alföldbe és benne ered a *Sebes Körös*. A *Gyalui havasokról* kelet felé futnak le a *Melegés Hideg Szamos*. Az egész hegységcsoport a legnagyobb magasságot a Biharban éri el, amelynek tetője 1849 m-re emelkedik. Erről fut le keletre az *Aranyos*, nyugatra meg a *Fekete Körös*. Ennek völgyétől délre terül el a *Béli hegység*.

A Bihar-hegység csoportja tájképileg is nagyon szép részletekben bővelkedik. Mivel sok mészkő van benne, ezért elég sok helyen találkozunk a karszt-jelenségekkel is. Legszebb ezek között a *Tordai hasadék* egy beomlott padmalyú hatalmas barlangrendszer, amelyen a *Hesdát patak* folyik át.

A Biharvidék ősi magyar népét is már majdnem mindenütt felváltotta az oláhság. Csak a *Fekete Körös* völgyének minden oldalról körülzárt magyarsága, meg *Kalotaszeg* népe, *Torockó* vidékének magyar szigete küzd még az árral. Pedig a biharvidéki oláhság egyike az oláhok legkulturátlanabb törzsének (*mócok*).

A gazdasági élet is meglehetősen kezdetleges itt. Csak a *Jád* völgye aluminium telepei, az Erdélyi érchegység aranybányái, a *Vaskóh* vidéki vas- és réztelepek környékén váltja fel az oláhság kezdetleges havasi életét az ipar és a bányászat; de ez is haldoklóban van már. Mint közlekedési akadály is számottevő a Bihar-csoport; csak északi végénél a *Királyhágó* útján, déli végénél a *Maros völgyén* át van jó kijárat az Alföld felé.

Az Erdélyi medence északi határhegysége nem egységes táj. Szatmár megyétől a Szilágyságon át Biharig húzódik ez a vidék. Ez egyúttal az Erdélyi medence legalacsonyabb peremvidéke, helyenkint csak domb-ságok ékelődven be az Alföld és Erdély közé. Ezek között is jó kijárók vannak, mint a Szamos völgye és a Meszeskapu. Keleten a Radnai havasokkal kezdődik ez a hegységsor. Ennek folytatása, az Ilosvai hegység, már alacsony rög. Nyugati végénél tör ki a Szamos Erdélyből. A Szamoson túl a Meszes hegység és a szatmári Bükk hegység lassan a Szilágysági halomvidékbe szelídülnek; csak a Sebes Körös völgye fölött, a Rézhegységben emelkednek ismét magasabbra a peremi hegységek.

Az alföldi magyarságtól a székelység felé vezető néprajzi hidat a Szilágyság magyarsága biztosítja. A gazdasági élet is változatosabb. Az Alföldbe símuló Érmellék bortermelése, a Szilágyság gyümölcsstermelése már átmenet az Alföld gazdasági életébe.

A magyar földnek kb. csak ¼-e Erdély földje, s ime mégis milyen változatos tájakkal van összetéve; kicsiben az egész Magyarország! Kelet-Európa roppant egyhangúságába beleszorított utolsó darabja Közép-Európa változatos földjének. Sokszínűsége, ezer arca biztosította népe számára is azokat a kulturális földrajzi előfeltételeket, amelyek tőle keletre már mindenütt hiányoznak.

3. ERDÉLY VIZEI

Ha Erdélyt vízrajzi szempontból összehasonlítjuk az egész Magyar medencerendszerrel, alighanem Erdély előnyösebb vízrajzi helyzetét kell megállapítanunk. Amíg ugyanis az egész Magyar medencerendszer egycsurgójú, az Alduna viszi le az ország vizeinek túlnyomó részét, Erdély földjéről több irányban folynak le a csapadékvizek. Annyit jelent ez, hogy Magyarország legnagyobb medencéjéből, az Alföldről, csupán két folyóvölgyi kijárat vezet ki, a Dunának a pozsonyi és az orsovai kapuja. Ezzel szemben Erdély medencéjéből több kapu nyílik a szomszédos tájak felé. E völgyi kijáratoknak azonban nem mindegyike egyenlő értékű és azonos származású. A harmadkori tenger koráig kell visszamennünk, hogy ezeket a völgyi kijáratokat értékelhessük.

A harmadkorban az Erdélyi medencét elborító beltenger az Aljöld tengerével két helyen volt tengeri csatornával összekapcsolva. Egyik összekötő kapocs Erdély mai északi határhegységei között, a Szilágyságon át vezetett be az erdélyi tengeri medencébe, míg a másik részben a Maros mai völgyén keresztül. Valóban ma is ezek a tektonikus, azaz szerkezeti folyóvölgyek a legjobban járhatók.

Az erdélyi beltenger főmedencéjével összeköttetésben állottak a peremi kis medencék öblei is, a *Gyergyói*, a *Csiki medencék*, a *Háromszéki*, a *Fogarasi medence*, a *Petrozsényi és Hátszegi medence* is.

A harmadkori tenger levonulása, illetve kisósodása és kiszáradása után kezdték meg a kialakult folyók azt a nagy letaroló, kivájó, összeszabdáló munkát, amelynek eredményét ma a Mezőségen, a Küküllőmenti dombságban, a Szilágyságban és a folyóvölgyekben szemlélhetjük. *Az Olt egységes vízgyűjtőbe kapcsolta össze egymással a Csiki medencét, a Háromszéki medencét, a Barcasági medencét, a Fogarasi medencét, s átvágva az Erdélyi havasokat, a Vöröstoronyi szoroson át elhagyta az Erdélyi medencét, lezuhanva a Havas Alföldre, bár valószínű, hogy kezdetben a Marosba adta le vizét az Olt is. A medence belseje általában északkeletről délnyugat felé lejt, s ezért folyóinak nagy része is ilyen irányú. Valószínű azonban az is, hogy ilyen irányú törésvonalak is elősegítették az erdélyi folyók egy részének ilyen irányú lefutását.*

Az erdélyi folyóvizeket három nagy vízgyűjtő szedi össze, a Szamos, a Maros és az Olt. A Nagy-Szamos és beléje ömlő Beszterce is nagyrészükből az északkelet-délnyugati legerősebb lejtőirányt követik, csak a Kis-Szamos felvétele után találunk észak felé kiutat az alacsony északi medenceperemen. Legnagyobb terület vizeit a Maros szedi össze Erdélyben. A Maros a Gyergyói medencében teszi meg felső folyását, szűk völgyön tud csak kitorolni Szászrégennél a nagy Erdélyi medencébe. Innen azután megtalálva a legerősebb lejtés irányában északkelet-délnyugati irányát, összeszedi az ugyanilyen irányban futó Nyárádot, a két Küküllőt, majd a Gyalui havasok és az Erdélyi érchegység közti szerkezeti völgyből kisurranó Aranyost és a Hátszegi medencét lecsapoló Sztrigyet, azután kényelmes, szerkezeti völgyön át tör ki az Alföldre csak Zámnál kellett átvágnia egy eléje tolakodott magaslatot.

Sokkal bonyolultabb az Olt vízrendszere. Az Olt és a Maros forrásvidéke közé vulkáni anyagok tömege halmozódott fel, amelyek az Oltot délfelé kényszerítették a két Csiki medencén át. A késői süllyedésű Barcasági medencéből csak igen bonyolult módon talál ki a Fogarasi medencébe, a Vargyas és a Homoród vájta völgyek felhasználásával.

A medencék külsőperemén eredő kisebb vízfolyások centrifugálisan futnak szét a környező, külső síkságokra. A Kelemen-havasok, Gyergyói

havasok és a Csiki havasok külső lejtőin eredő folyók, az *Aranyos-Beszterce*, *Békás-patak*, *Tatros-patak*, *Ojtozi patak* csak szűk, szurdokszerű szorosokon tudnak kijutni a hegységekből Moldva felé. Legérdekesebb a *Bodza-patak*, amely a Brassói havasok belső oldalán eredve, a medence belseje felé siet, de azután egy kanyarodóval visszafordul, s egy Oláhország felől visszavágódott patak völgyén át kiszökik a Havas Alföldre. A Bihar-csoportban is kitör a medencéből egy benne eredt folyó, a *Sebes Körös*. Ez Kalotaszeg vidékéről egy szép, szűk, mészkő szoroson hagyja el az Erdélyi medencét a Királyhágó alatt és így siet ki az Alföldre. A Petrozsényi medencéből a *Zsil* tör ki a Szurdok-szoroson.

Erdély folyóinak szerkezeti völgyeken való kijárói (Szamos, Maros) mellett már kevesebb jelentősége van közlekedési szempontból a kis, szűk szurdokvölgyeknek. Nem is igen vezet ki rajtuk lényegesebb út; csak a Királyhágó útja a Sebes Körös völgye fölött fontosabb, s talán a Vöröstoronyi szoroson át, az Olt völgyén van forgalmasabb kijáró.

Az Alföldről mégis főleg folyóvölgyeken át jártunk be Erdélybe, míg Erdélyből inkább az alacsonyabb hágó-utaknak volt nagyobb forgalma Oláhország felé (Tömösi hágó). Az a forgalmas útvonal, amely a Vaskapu mentén vezetett ki az Alföldről Oláhországba a Porta orientalison át, elkerülte Erdély földjét. Erdély tehát vízrajzi sajátosságai következtében Magyarországnak Oláhország felé nem annyira átjáró, átmeneti tája, mint- inkább védelmező bástyája volt.

Az ezerarcu Erdélynek vízrajzában is ezer szépség rejtőzik. Legyen elég megemlíteni a magasan fekvő, mélységes, Szent Anna sötét kráterben rejtőző tavát, a gyergyói Gyilkos-tavat, a Negoj és a Retyezát gyönyörű, egykori gleccser-morénák segítségével feduzzasztott tengerszemeit, a szovátai Medvetó 70 fokra is felmelegedő vizének csodáját, Vizakna és Torda beszakadt sóbányáinak konyhasóval telített tavait; vagy a völgyek közül a Gyalui havasokban lévő Szamosbazárt, a Tordai hasadék felszakadt barlangját, a Kazán-szoros csodáját.

Éppen ilyen csodálatosak Erdély forrásai is; vannak köztük időszakos források, mint Biharban a kalugyeri *Dagadó-forrás*, vagy a meleg források közül a váradi *Püspök- és Félix-fürdők forrásai*, *Herkules-fürdőnek* már az igazi rómaiak által is szentnek csodált forrásai, a kovásznai *Pokolsár*, a Székelyföld nagyszerű savanyú *borviz-forrásai*.

A magyar faj mindig sík- vagy völgylakó népség volt. Erdélyben is a folyóvölgyekben, medencékben telepedett meg. *Az erdélyi folyók valahogyan jobban belejutottak a néplélekbe, mint a népet védelmező havas-óriások.* Az Olt, Maros, Szamos benne él a székely és magyar nép dalában, mondáiban, s joggal állapíthatjuk meg, hogy *a magyar föld egyetlen hegyvidékének folyói sem annyira magyar folyók ebben az értelemben, mint Erdély kristályos, rohanó vizei.*

4. ERDÉLY ÉGHAJLATA

Amint Erdély minden földrajzi vonásában a nagy magyar medencerendszer tagja, úgy éghajlati tekintetben is leginkább a kárpáti magyar medencék éghajlatához hasonlít. Mégis talán éghajlati szempontból vannak Erdélynek a legsajátosabb vonásai. Ennek főleg az az oka, hogy egyrészt a tengerekhez való helyzete különbözik más magyar medencék tengerhez való helyzetétől; inkább benne van a kontinentális Kelet-Európában; másrészt azonban maga is erősebben elkülönül a többi magyar medencétől. Talán legtalálóbbról volna azt állapítani meg éghajlati helyzetéről, hogy erősen kontinentális jellegekkel aláhúzott hegyvidéki klímája van. Ez ugyan némileg ellenmondást tartalmaz, mert a hegyvidéki klíma rendszerint jobban kiegyenlített, mint a síksági; Erdélyre azonban mégis ráillik, mert klímája hegyvidéki medence volta ellenére is erősen kontinentális, az Alföld szárazföldi klímájának hegyvidéki kiadása. A hegyvidéki éghajlat kiegyenlítettebb vonásait ugyanis erősen tompítja az a körülmény, hogy nemcsak közelebb fekszik a kelet-európai klímaterülethez, hanem magában is zárt medence, ami fokozza szélsőségeit.

Mindemellett feltétlenül ki kell vennünk Erdélyt Kelet-Európa klímaterületéből, ahová egyébként még Moldva is tartozik, mert Erdély még kétségtelenül élvezi a Kárpátokon belül való fekvése éghajlati előnyeit, s a nyugati szelek övének áldásait. Ennek előnyei úgy hőmérsékleti viszonyaiban, valamint a csapadék mennyiségében és eloszlásában is megmutatkoznak. Erdély éghajlati tekintetben még az Atlanti óceán és nem a Fekete-tenger befolyása alatt áll.

A másik jellemvonása Erdély éghajlatának a nagy változatosság. Hiszen Erdély földjén minden felszíni, domborzati elem: medencefenék, különböző irányba nyíló völgyek, különböző égtájak felé kitett hegységek, dombságok, alacsony és magas hegyvidékek, a fahatár fölé emelkedő magaslatok is megtalálhatók. Éppen ezért éghajlatában is annyira ezer arca van Erdélynek, mint felszínében.

Hőmérséklet szempontjából talán túlbecsüljük a Kárpátoknak Erdély éghajlatára gyakorolt befolyását, mondván, hogy a körülövező hegyóriások megvédik az északi és keleti hideg szelek ellen Erdély földjét. Ez ilyen mértékben nem felel meg a valóságnak; gondoljunk csak a jeges *Nemere szélre*, amely éppen északkeleti és északi irányból zúdul le a Székelyföldön a Háromszéki medencére, fagyos légtömeget öntve Oláhországból és Déloroszországból a Kárpátok nyugati oldalára. Mégis nagy jelentősége van annak, hogy az Erdélyi medencét magas hegységek övezik kelet felől, mert nagyjából megakadályozzák, hogy a keleteurópai fagyos síkságokon lehült nehéz levegő ráhőmpölyödjön Erdély alacso-

nyabban fekvő medencéire és ott sokáig mozdulatlanul megüljön. Sajnos, helyi okok következtében azonban *Erdélyben is nagyon sok mélyen fekvő hideg medencét ismerünk*, amelyekről később szólunk majd.

Kétségtelen, hogy az Atlanti óceánnak a hőmérsékletre gyakorolt befolyása még Erdélyben is érezhető, ha nem is olyan mértékben, mint Magyarország dunántúli területein. Az *évi közepes hőmérséklet* (a tenger színére redukálva) Erdély déli és középső részeiben is átlagosan 10 fok, azaz nem alacsonyabb az Alföldénél. Erdély többi tagjain közepes évi átlag nem emelkedik 9 fok fölé. A *hőingadozások* persze Erdély kontinentális vonásának megfelelően általában majdnem olyan nagyok, mint az Alföldön, sőt egyes medencékben még sokkal magasabbak is. Különösen *Erdély déli részeiben fordulnak elő rendkívül magas és rendkívül alacsony hőmérsékletek*. Így pl. *Nagyszeben* nevezetes arról, hogy egész Közép-Európában csupán Árvaváralján mértek valamivel nagyobb hőmérsékleti ingadozásokat, mint Nagyszebenben, ahol 1881 augusztus 24-én 36 fok Celsiust, 1888 jan. 2-án viszont -35.1 fok volt a hőmérséklet; tehát a legmagasabb és legalacsonyabb hőmérséklet között 71.1 fok a különbség. Ez természetesen csak kivételesen fordul elő Erdélyben is, mert a Kárpátok lakott területein általában a közepes hőmérsékleti maximum nem szokott magasabb lenni 30, a minimum pedig -16 foknál. De már ez magában is igen meleg nyarakat s igen zord teleket jelent Erdélyben. Különösen a már előbb említett kisebb, mélyfekvésű, zárt medencékben esik néha a hőmérő igen alacsonyra, mert a magasabb hegyoldalakon lehült levegőtömeg súlyánál fogva leereszkedik a mély medencefenékre és ott sokáig megüli azt. *Botfalun* környéke híres arról, hogy amíg a meteorológiai jelentések Budapestre futhattak be, télen mindig Botfalun jelentette a legalacsonyabb hideget. Botfalunak különben az évi közepes hőmérséklete is (7.7 fok) a legalacsonyabb volt egész Erdélyben. *Kolozsvárott* már lényegesen magasabb az évi közép (8.1 fok), Nagyszebenben pedig délibb és kedvezőbb helyzete következtében még magasabb (8.9 fok). Sehol az egész Magyarországon nem fordul elő olyan alacsony januári közepes hőmérséklet, mint Botfalun. *A tél tehát Erdélyben a híres alföldi teleknél is bizony még szigorúbb*. A tavasz is nagyon nehezen köszönt be, hiszen Erdély középső és északi részeiben még március közepes hőmérséklete sem éri el a 3 fokot, amikor az Alföldön már helyenkint majdnem kétszer ennyi is van. Csak *Erdély legdélibb peremén és főleg az Alduna mellékén van egy csodálatosan korai és szép tavasz*, amit a Földközi tenger éghajlati befolyásának kell tulajdonítanunk. Erdély szárazföldi jellegű éghajlatának egyik vonása az is, hogy a késő tavaszi fagyok és a kora őszi fagyok is erősen veszélyeztetik a gazdasági életet. Nagyszebenben előfordult fagy még május 7-én és már szeptember 15-én is.

Amint Erdély keleti pereméhez közeledünk, a szárazföldi éghajlati jellegek mindinkább erősebben jutnak kifejezésre.

Erdély esőjét, havát elsősorban nyugatról kapja és csak igen kivételesen jutnak Erdélybe a Fekete-tenger felől kiindult csapadékot hozó szelek. Csapadékának mennyisége is igen nagy ingadozásokat mutat, mert hiszen benne a nyugati szelek hatásai ugyan még érvényesülnek, de a keleteurópai magas légnyomású, kontinentális klímaterületek hatásai már jobban érvényesülhetnek, mint hazánk más tájain. Ezen belül azután rendkívül erősen jelentkeznek még Erdélyben a helyi éghajlati tényezők is, elsősorban természetesen a domborzat. Nagy általánosságban azt lehet mondani, hogy *Bihar és Krassó-Szörény hegyvidékeitől kelet felé a csapadék mennyisége mindinkább csökken; legkevesebb a csapadék a legnagyobb medence-fenéken, a Mezőségen, majd némileg emelkedik a Hargita és a Keleti Kárpátok nyugati lejtőin.* Ennek oka az, hogy amint már említettük, Erdélybe nyugat felől jönnek a csapadékot hozó szelek és főleg a ciklonok, amelyek a nyugati határhegységek nyugati oldalain felemelkedve csapadékok nagy részét kiejtik, s amikor Erdélybe leereszkednek, már inkább mint száraz, *főnszelek* jelentkeznek. Éppen ezért a *Mezőség nemcsak Erdélynek, hanem egész Magyarország is egyik legszárazabb területe,* amelynek évi csapadéka általában csak 500–600 mm között van. Körötte köröskörül azután a magassággal arányosan emelkedik a csapadék mennyisége is. A legtöbb csapadékot a Radnai havasokban és a Retyezátban találjuk, ahol 1000 mm-re is felmegy évente az eső és hó együttes mennyisége.

A csapadéknak az év egyes szakáiban való megoszlása nem mutat olyan szélsőséges állapotokat, mint az Alföldön, hiszen ebben a tekintetben a hegyvidéki jelleg jótékony hatása kiegyenlítőleg hat. Az évi csapadéknak átlag 40 százaléka nyáron esik Erdély földjére. *A legtöbb esőt júniusban kapja Erdély,* de bőven esik általában májustól szeptemberig. Viszont *a legszárazabb hónapok a január és a február.* Ez az utóbbi elég hátrányos vonása Erdély éghajlatának, mert többnyire éppen akkor nem szokott vastag hó állani a didergő földeken, amikor a legcsikorgóbb hidegek beállanak.

Erdély üde levegője még a legaszályosabb kánikulában sem olyan tikkasztóan száraz, páraszegény, mint az Alföld, vagy még inkább Oláhország poros levegője, mert még augusztusban is 74% *pára* van Nagyszében levegőjében, amikor Budapesten nincsen több átlag 64%-nál. Csodálatosan szép fekvésű, fenyvesek balzsamos, ózondús levegőjű fűdők persze még üdítőbb a nyári levegő.

Erdély ege is sokkal változatosabb, mint az alföldi ég. Csapadékosabb, felhősebb nyara következtében nincsen annyi *napsütése,* mint az Alföldnek, mert pl. amíg júliusban Budapesten átlagosan 251 napfényes

óra van, addig *Dicsőszentmártonban* július hó folyamán csak 221 órát süt a nap; de a tele és tavasza már sokkal napfényesebb, mint az Alföldé.

Erdély éghajlata abban is különbözik az Alföld éghajlatától, hogy *időjárása is sokkal állandóbb, kevésbé szeszélyes*. Ezt természetesen a hegyvidéki jellegének köszönheti. Nem fordulnak elő olyan rettentő aszályok, sem olyan rendkívüli bő csapadékú esztendők.

Ez a változatos éghajlat elsősorban Erdély növényzetében tükröződik vissza. A Mezőség pusztai éghajlatától kezdve a 2500 m-nél magasabb hegységek havasi klímájáig minden átmenet megtalálható Erdélyben és ennek megfelelőleg a természetes növényzet és a gazdasági növényzet is rendkívül sok változatot mutat. A Mezőség száraz *gyepesei*, ahol fa sem nő, a dombságok változatos növényzete, a *lombos erdők öve*, a *fenyvesek* sötét világa, havasok *gyep-legelői* mind a növényzetnek az éghajlat különböző változataihoz való alkalmazkodásai.

Az Alfölddel szemben Erdély néhány napi hátrányban van az egyes növények kelését, rügyfakadását, virágbaborulását, gyümölcsérését illetően. Így pl. az *akác* lombfejlődése az Alföldön átlag május 1-én áll be, míg Erdélyben kereken tíz nappal később bontakozik ki az akác lombja; viszont amíg az Alföldön átlagban november 1-én hull le az akác levele, Erdélyben helyenkint már október 1-én megkopaszodik e fa. *Erdély nyara tehát sokkal rövidebb, tele sokkal hosszabb, mint hazánk mélyebb síkságaié*, ami növényzetén is, gazdasági életén is nyomot hagy. Amíg Budapesten egy év alatt csak 69 nap közepes hőmérséklete marad 0° alatt, addig *Marosvásárhelyen* 89 napé hidegebb 0°-nál. Viszont amíg Budapesten évente 60–80 nap közepes hőmérséklete emelkedik 20° fölé, addig *Marosvásárhelyen* csupán 9 napé.

Erdély tehát éghajlatában egészen különleges tája a magyar földnek. Semmi más, csak Erdély. Nem Alföld, nem Oláhország, hanem Erdély.

5. ERDÉLY MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉSE

Éghajlat és domborzat, a kettő együtt megszabta növényzet és talaj a rajta élő emberrel, ezek döntik el minden táj mezőgazdasági termelésének jellemvonásait, mennyiségét, minőségét és azt a legfontosabb kérdést, hogy a föld milyen mértékben tudja a maga népét eltartani, élelmezni.

Erdély mezőgazdasági termelés szempontjából nincsen különösen előnyös helyzetben. Domborzata ugyan igen változatos: medencefenéki síkságok, dombságok és hegységek váltakoznak rajta, ami a termelésnek is sokféle lehetőséget nyújt; de viszont aránylag kevés a mezőgazdasági

termelésre alkalmas területe, mert nagyrészt már 500–600 m-nél magasabb hegységek borítják, ahol már csak kivételesen lehet mezőgazdasági termelést folytatni. *Szántóföldje tehát kevés.* Ami van, azt is az erdőségektől hódította el sok század előtt az erdőt irtó székely, magyar és szász, a három erdélyi nemzet. Az oláhság már csak a készbe szállott le a havasi legelőkről, ahol ugyan maga is irtotta, égette az erdőt, de egy sokkal alacsonyabb rangú gazdasági fokozat, a havasi legeltetés kedvéért.

Erdély és vele az Oláhországhoz csatolt alföldi perem *szántóföldjei* az egész területnek kerekén csupán $\frac{1}{3}$ részét (33.4%) teszik ki. Ezzel szemben az erdőségek még ma is nagyobb részét foglalják el a területnek (35.4%). A történelmi Erdélyben persze még nagyobb arányban vannak az erdőségek és még kisebb arányban a szántók.

A mezőgazdasági termelés éghajlati feltételei Erdélyben nem olyan kedvezőek ugyan, mint az Alföldön, de állandóbbak, biztosabbak, kiegyenlítettebbek. A nyári aszályok, az alföldi mezőgazdasági élet e legnagyobb veszedelmei, Erdély mezőgazdaságát már sokkal ritkábban sujtják. Viszont a hűvösebb éghajlat egyes termények szükségleteit már nem elégíti ki. Így pl. a *szőlőtermelés* már nem mindenütt lehetséges, jól lehet az Erdélyi érchegység napos lejtőin kiváló bortermő vidéke van Erdélynek is.

Erdély *termőtalaja* is éghajlatának és domborzatának megfelelően igen változatos. A medence középső részein, a Mezőségen eredeti *mezőségi talajok* vannak a *sós agyagon*. Ezen valószínűleg sohasem is volt erdőség; de viszont a mezőgazdaság számára sem alkalmas, hanem főleg legeltetés járja rajta még mindig. Csak peremein jelentkeznek a jobb *barna talajok*. A dombságokon és az alacsonyabb hegyvidékeken ezt a talajt már *barna erdei talajok* váltják fel. Ezeken irtották ki azokat az erdőségeket, amelyek helyén ma Erdély legjobb mezőgazdasági talajai vannak. Az erdei talajok azonban a bőségesebb csapadékú tájakon már szürke, podzolos talajokba mennek át, amelyek tápereje már bizony nagyon alacsony fokon áll. A fenyőerdők övében már egészen *szürke eredi talajok* fedik a felszínt, amelyek már semmiféle *mezőgazdasági kultúra számára nem alkalmasak*. A legjobb alluviális talajokat, *folyóhordalékokat* csupán csak a medencék fenekén, a folyók mentén találjuk, aránylag igen kicsi területeken. *Talajtani szempontból tehát Erdély összehasonlíthatatlanul szűkösebb viszonyok között van, mint akár az Alföld, akár a Havasalföld.*

A mezőgazdasággal foglalkozó nép gazdasági képességei, gazdasági műveltsége is nagyon különbözők Erdély egyes tájain; a legnagyobb tárgyilagossággal is azt kell megállapítanunk, hogy elsősorban a nemzetiségi viszonyokkal van összefüggésben. A történelmi Magyarország

mezőgazdasági termelésének színvonala (termésátlagokban kifejezve) feltűnő csökkenést mutat az ország keleti felében, nemcsak a történelmi Erdélyben, hanem az Alföld keleti peremén is. Kertelés nélkül ki kell mondanunk, hogy *mindenütt alacsonyabbak a termelési színvonalak, ahol az oláhság túlnyomó többségben van a lakosságban*. Sőt ezt a jelenséget nem lehet éghajlati okokkal sem magyarázni és elburkolni, mert egyrészt az ország többi felvidékei éppen olyan éghajlati viszonyok között, mint az erdélyi oláhság, sokkal magasabb termelési színvonalat képviselnek; másrészt nemcsak Erdély hegyvidékén van alacsonyabb termelési színvonal, hanem az Alföld oláhokiakta peremén is; végül a legfőbb bizonyítékunk az, hogy *magában Erdélyben is alacsonyabb termelési színvonal mutatkozik azokban a megyékben, amelyekben az oláhság túlnyomó arányban él*. Erdély különböző nemzetiségei tehát mezőgazdasági kulturális színvonal szempontjából egészen különböző értékűek. Egészen természetes és érthető jelenség ez, ha történelmileg nézzük Erdély mezőgazdasági népességének kialakulását. *A székelység, szász-ság és oláhság mezőgazdasági multjuk szempontjából igen különböző korúak, s különböző eredetűek*. A szász-ság már betelepítése idején is egy magasabb mezőgazdasági kultúrával érkezett erdélyi hazájába. A székelység és erdélyi magyarság is hosszú századokra visszamenő mezőgazdasági multra tekinthet vissza, míg az oláhság egy részében csak rövid ideje vált havasi pásztorból földművelővé, másik részében, mint kizárólag jobbágy-nép, önálló mezőgazdasági műveltségre nem is emelkedhetett, nem úgy, mint a szabad székelység és szász-ság.

Allításunkra csak néhány bizonyítékot sorolok fel. A történelmi Magyarországnak a háború előtti években hat vezető terménye (búza, rozs, árpa, zab, kukorica, burgonya) termelési átlagát az országos termelési átlagokkal megyénként egybevetve, azt találjuk, hogy ezen átlagok közepes arányszáma Erdélyben éppen a leginkább oláhlakta vármegyékben a legalacsonyabb: Fogaras (oláh 88%), Hunyad (oláh 79%), Kolozs (oláh 68%), Szolnok-Doboka (oláh 75% 1910-ben) megyében. Viszont e termelési színvonalat jelző arányszámok a legmagasabbak a magyar- és szász-lakta vármegyékben: Brassó, Csik, Háromszék, Maros-Torda, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Szeben vm.

Kétségtelen ezek után az a tény, hogy *Erdélyben a mezőgazdasági termelés színvonalának legfontosabb tényezője nem az éghajlati különbségekben, talajkülönbségekben, hanem a lakosságnak nemzetiségétől függő kulturális színvonalában rejlik*.

De még ilyen körülmények között is, bár így Erdély általában alacsonyabb mezőgazdasági színvonalat képvisel, mint hazánk nyugati részei, *jóval magasabb színvonalon áll, mint az Oláh királyságnak a Kárpátokon kívüli tájai*. Erre vonatkozólag ne is magyar adatokat hozunk

fel bizonyítéknak, hanem már háború utáni oláh adatokat. Sőt vegyük azt a terményt, amelynek termelése a havasalföldi melegebb éghajlatban és gazdag lösztalajokban lényegesen jobb eredményeket kellene, hogy hozzon, mint Erdély hűvös és esős éghajlatában és gyenge talajában. Ez a *búza*. 1923–7. évek átlagában hektáronként legalább 11–12 mázsa termést hozott a búza Arad, Hunyad, Kis- és Nagy-Küküllő, Maros-Torda, Udvarhely, Brassó megyékben, míg a régi királyság egyetlen megyéjében sem érték el a termésátlagok ezt a színvonalat, csak Bukovinában és Beszarábiában. Ugyanilyen eredményeket mutat még a kukorica, zab, stb.

Erdély s a vele együtt megszállott alföldi peremek mezőgazdasági termelése sokkal változatosabb, mint az Alföldé. Ez természetes is, hiszen sem földje, sem éghajlata nem olyan egyhangú. A Királyhágón túli területeken a háború előtt *a kukorica volt a főtermény*, amely a szántóknak kerekén $\frac{1}{4}$ -ét foglalta el; a Királyhágó inneni megszállt területeken szintén a kukorica vezetett, sőt még magasabb arányszámmal (32%). Utánuk a búza következett a termények sorában, a termelő terület arányszámát tekintve. Nagyon érdekes azonban, hogy magában Erdélyben *e két főtermény egymáshoz való arányszáma megint csak a nemzetiségi viszonyokkal van összefüggésben.* A magyar- és szászok lakta vármegyékben ugyanis a búza volt túlsúlyban, míg az oláhlakta megyékben mindenütt a kukorica vezetett. Nyugodtan állítható tehát, hogy az erdélyi oláhság még terménye megválasztásában is alacsonyabb színvonalat képvisel, mint a magyarság és szászok. Ebben a tekintetben a helyzet a megszállás óta sem változott nagyobb mértékben, mert pl. az 1923–7. évek átlagában Brassóban, Háromszékben csak 8–9% volt a szántókon a kukoricavetés, míg a búza 12–16%, ellenben az erősen oláh Fogarasban csak 23% a búza, 25% a kukorica.

A két uralkodó főtermény, a búza és kukorica mellett a székely- és szászok lakta medencékben változatosabb volt a termelés, mint a többi erdélyi tájakon. Itt a kukorica helyét főleg a *burgonya*, *árpa* és *zab* foglalta el. Ma is egész Erdélyben Brassó körül, *a Barcaságban termelik a legnagyobb arányban az árpát.* Erdélynek az ó-királysághoz képest sokkal magasabb színvonalú mezőgazdasági kultúrájára különben az is elég jellemző adat, hogy amíg Erdélyben a szántóknak átlag 3%-a burgonyatermelésre van lefoglalva (itt is a legtöbb a nem oláh megyékben), addig az ó-királyságban az arányszám mindössze 0.4%.

Erdélynek még a magyar viszonylatokban is elég fejlett mezőgazdasági termelésére vall az is, hogy egyik-másik terményben jobb termésátlagokat is produkált a háború előtt, mint az Alföld. Természetesen főleg a szász és a magyar lakta vidékek vezettek ebben a tekintetben is. Így pl. *a búza legjobb termésátlagait nem az Alföldön termette meg a*

magyar talaj, hanem a Barcaságban. Sőt a takarmányrépa termésátlagai meghaladták az alföldit, több más terményben pedig elérték. Bukovina leszámításával ma az egész Oláhország legmagasabb termelési színvonalát Erdély képviseli, s nem az ó-királyság termékenyebb talaja. Nemcsak a termésátlagokra áll ez, hanem a termelés irányára is.

A legtöbb és legjobb *cukorrépatermelés* ma (Bukovina és Beszarábia leszámításával) Maros-Tordában, a két Küküllőben, Torda-Aranyosban, Brassóban és Háromszékben van, s nem a Havasalföldön. Amíg Erdélyben a szántók változatosabb termelésére vall az, hogy belőlük a gabonatermelés mellett 4.5% volt más tápnövények, főleg kapások termelésére lefoglalva már az oláh uralom alatt, addig az ó-királyságban csupán 2.6%-on termeltek más tápnövényeket.

Nem kétséges ezek után, hogy *Erdély mezőgazdasági kultúra szempontjából tekintve is inkább Közép-Európa még, mintsem Kelet-Európa*, s hogy amíg a Magyar birodalom keretében a mostohább természeti viszonyok és oláhsága alacsonyabb mezőgazdasági műveltsége következtében éppen nem állt vezető helyen a magyar tájak mezőgazdasági színvonala rangsorában, addig az Oláh királyságban Bukovina mellett a vezető helyre jutott mezőgazdasági kultúra tekintetében. Annál csodálatosabb ez, s annál inkább a királyságbeli mezőgazdaság alacsony színvonalára vall, mert hiszen köztudomás szerint az oláh gazdasági politika éppen nem arra törekszik, hogy Erdély mezőgazdaságát fejlessze a királyságbelivel szemben. *Erdély a magyar állam keretében egy birodalom kelete volt, most az oláh állam keretében egy ország nyugatává lett: ennek megfelelő mezőgazdasági kulturális helyzete is, úgy a multban, mint a jelenben.*

Kétségtelen, hogy *Erdély mezőgazdasága nem volt autark a magyar állam birtokában sem, s nem autark ma sem. Egyetlen vármegyéje sem volt a háború előtt, amelynek búzatermelése kielégítette volna saját lakossága normális búza-szükségletét.* Ez a szükséglet természetesen aszerint változott, hogy minő nemzetiségű lakosság lakta, mert hiszen *az oláhság jelentékeny részének alig volt kenyérmagszükséglete a maga termelte kukoricán kívül.* Ami volt, azt egyrésztük mint arató munkás megkereste az Alföldön. A gazdasági kiegészültség azonban a magyar Alfölddel igen egészséges volt, mert amíg az Alföldnek gabonafölöslege volt, addig fahiányban szenvedett; Erdélyben pedig fordítva volt. Most a helyzet korántsem ilyen egyszerű. Erdélynek gabonaszükséglete kétségtelenül megvan, bár ez majdnem fedezhető a Királyhágon innen megszállott területekről is; viszont azonban az ó-királyság faszükséglete nem keres Erdélyben fedezetet, hiszen birtokában vannak a Kárpátok külső lejtőinek erdőségei is. Ez a helyzet kétségtelenül még inkább arra szorítja Erdély mezőgazdaságát, hogy önellátását mindinkább kiépítse.

Erdély Magyarország birtokán belül egyike volt hazánk legfontosabb állattenyésztő tájainak. Sőt az erdélyi állattenyésztésnek történelmileg is tragikus szerep jutott a magyarságra nézve. Ma már ugyanis kétségtelen, hogy az oláh havasi pásztorságon át szivárgott be Erdélybe észrevétlenül az oláhság jelentékeny része. Sehol az egész Magyar medencerendszeren belül nincsen a havasi pásztorkodásra olyan megfelelő helyzet, mint az Erdélyi havasokban, amelyeknek magas tetőin majdnem síkságok terülnek el, rajtuk kövér havasi legelőkkel. Ezek a legömbölyített gyepes tetők voltak az oláh pásztorok igazi országútjai, amelyek mentén elkóboroltak egészen az Északnyugati Felvidékig, sőt Morvaországig is.

A Trianonban felosztott Magyarország egyik csonkján sincsenek olyan nagy arányban legelők (13%) és rétek (12%), mint az oláhoknak juttatott területen. Itt az egész terület $\frac{1}{4}$ része tisztára állattenyésztésre alkalmas füves térség. Emellett a hűvösebb, nedvesebb éghajlat is elősegítette, hogy takarmánytermelésre is nagy területeket foglaljanak le újabban a szántókból, amióta a nyájjakkal való kóborlás a 90-es években véglegesen megszűnt. Addig az erdélyi nyájak telettetezése nagyrészt az Alduna mentén és a Duna deltájának mocsaraiban történt.

Erdélyben tulajdonképpen az állattenyésztésnek két egymástól teljesen különböző és egymástól sokáig egészen független formájával van dolgunk. Az egyik az említett *havasi vándorpásztorkodás*. Ezt majdnem kizárólag az oláhok üzték. A *pakurár, havasi vándor-juhásztor* sokáig nem volt történelmi eleme, sőt államalkotó eleme sem Erdélynek, hanem majdnem függetlenül kóborolt nyájaival Erdély és a Balkán között. Kizárólag juhtenyésztéssel foglalkozott. Takarmánytermelésre nem volt szüksége, mert nyájait télen a folyók melléke magas gazú helyein telettette, s legföljebb erdei lombot gyűjtött a nyájnak. Ez a vándorpásztorkodás azonban a múlt század végén majdnem teljesen megszűnt Erdélyben is, s a mai havasi pásztorkodás az előzőnek már csak némi halvány emlékeit őrzi.

A mezőgazdasági művelésre alkalmas, alacsonyabb vidékeken emellett folyt az *istállózó állattenyésztés*, a kaszálók felhasználásával, takarmánytermeléssel. A két állattenyésztési forma lassan egybekapcsolódott, s a nyájak ma már majdnem kivétel nélkül lent telelnek a falvakban; tehát csak annyi lehet az állatállomány száma, amennyit takarmánnyal el tudnak látni.

Erdély állatállománya a ló és sertést leszámítva a háború előtt elég sűrű volt. Körülbelül 2 millió szarvasmarha, 3.5 millió juh, 1.5 millió sertés, 0.5 millió ló volt az oláhok által megszállott területen. A területhez viszonyított állatsűrűség is magas viszonyszámokat mutatott. *A juhállomány itt volt legsűrűbb az egész országban, 1 km²-en átlag 36.*

A szarvasmarhaállomány olyan sűrű volt Erdélyben, mint az Alföldön. Csupán a lótenyésztés volt ritkább, és a sertés kevesebb, mivel az utóbbinak nem volt elég takarmánya, annak ellenére sem, hogy a kukoricatermelés foglalta el a szántók túlnyomó részét. Az oláh ugyanis elsősorban magának és nem a sertésnek termelte a kukoricát. A mezőgazdasági lakosság számához képest Erdély szarvasmarhaállománya olyan sűrű volt, hogy csak az Északnyugati Felvidék múlta felül ezt az arányszámot; ugyanis 100 mezőgazdasági lakosra 62 szarvasmarha jutott.

Különleges szint ad Erdély állattenyésztésének a bivaly tenyésztése. Ezt főleg a Fogarasi lapályon kedvelték és tenyésztették. A déli vidékeken, főleg Krassó-Szörénynek a Balkánhoz közelebb eső tájain a *kecsketenyésztés* is meglehetősen elterjedt; a kecske-rágás nyomait erősen megsínylették az erdők is. Az állam is igyekezett valamelyest elősegíteni az állattenyésztés fejlődését, főleg a gyöngye állapotban lévő lótenyésztést. Erre való volt a *fogarasi állami ménestelep*.

Erdély állattenyésztésének az elcsatolás aligha válhatott javára. Hiszen állatállományának fölöslege csak Erdélytől nyugatra juthatott piachoz, s nem tőle keletre. Úgy látszik, hogy éppen ezért esett vissza Erdély új helyzetében az állatállomány száma is. 1927-ben ugyanis az oláh-megszállta területen nem volt több 1.5 millió szarvasmarhánál, az elcsatolás idejebeli 2 millióval szemben. Éppen így esett vissza a juhállomány is 3.5 millióról nem egészen 3 millióra, a sertésállomány 1.5 millióról 1.1 millióra, a lóállomány 0.5 millióról 0.47 millióra.

Erdély hegyvidéki táj létére is elsősorban mezőgazdasági jellegű terület és ezen az elcsatolás sem változtathatott. Ellenben *mint mezőgazdasági táj az új viszonyok között kétségtelenül súlyosabb helyzetbe került, mert egy nála is kimondottabban agrár területhez csatlakozott.*

6. ERDÉLY BÁNYÁSZATA ÉS IPARA

Ha Erdélyt a Magyar medencarendszer másik hegyvidéki tájával, az Északnyugati Felvidékkel vetjük egybe, fel kell tűnnie bányászat és ipari élet szempontjából való elmaradottabb helyzetének. Ennek kétségtelenül földrajzi okai vannak elsősorban, s csak részben kulturális okokon múlt Erdély ipari fejlődése. Erdélyben ugyanis nagyjából a Kárpátok fiatal gyűrődésű láncai fedik a felszínt, s régi hegysége, amelyekben a vas- és érctelepek európszerte elhelyezkednek, kevés van. Csupán Erdély nyugati peremhegységei, a Bihar-csoport és Krassó-Szörény hegyvidéke tartoznak az idősebb hegységek közé. Ezekben vannak az oláhok megszállta terület legjobb *vas- és széntelepei*. *Nemesérctelepek* viszont ott szoktak kiadósabban előfordulni, ahol az idősebb hegységek fiatalabb

vulkáni tömegekkel érintkeznek. Ilyen területek Erdélyben két helyen fordulnak elő, a Guttin környékén és az Erdélyi érchegységben. Mindkét csoportban gazdag *aranytelepek* fekszenek, amelyek közül az utóbbiakat *Zalatna*, *Nagyág*, *Abrudbánya*, *Verespatak* környékén ősi idők óta művelik; mostanában már kimerülőben vannak, s nem gazdaságos a fejtésük. Annál jelentősebbek az előbb említett szén- és vastelepek.

Erdély, illetve az oláhok-megszállta területek legjobb *vastelepei* *Resicabánya* környékén és *Hunyadban* vannak; kisebb jelentőségűek a bihari, *Vaskoh* környéki vasfejtések. Krassó-Szörényben és Hunyadban, *Anina* és *Petrozsény* környékén a vastelepek szerencsésen *széntelepekkel* is találkozhatnak, s itt fejlődött ki Erdély legszámottevőbb *vasipari vidéke*. *Resicabánya*, *Nándorhegy*, *Nadrág*, *Vajdahunyad*, *Pusztakalán* vasművei egyúttal a mai Oláhországnak is legfontosabb vasipari telepei.

Erdély bányászatában a vas és szénnél, aranynál is nagyobb értéket képvisel a konyhasó bányászata, amiben Erdély páratlanul gazdag telepekkel rendelkezik. A harmadkori tengerből lerakódott óriási sótümegek helyenkint a felszínen vannak, mint pl. *Parajdon*, annyira lehordta felőlük a felszíni vizek lepusztító ereje a fedő sós agyagot. Ezen sótelepek egyrésze szintén ősi művelésre tekint vissza, s valószínűleg éppen a só volt Erdélynek az az árucikke, amelyet már a történelmi idők hajnalán is kiszállítottak Erdélyből nemcsak az Alföldre, hanem a Balkánra is.

A legjelentékenyebb sótelepek a Mezőség peremein fekszenek. *Marosújvár*, *Torda*, *Vízakra*, *Parajd* az Erdélyi medencében, *Aknasugatag* és *Rónaszék* Máramaros sómedencéjében (csak *Aknaszlatina* került cseh kézbe) szolgáltatták hazánk egész sótermelését.

Erdély harmadkori tengerének másik nagy ajándéka a *földgáz*, ami egész Európában páratlan mennyiségben tör fel a Mezőség peremin *Kissármás* környékén. Az itteni készletet 250 milliárd köbméterre becsülték a magyar geológusok, akik ezt a csodálatosan gazdag földgázmezőt kálisó keresése közben közvetlenül a háború előtti évben felfedezték. E hatalmas földgázenergiának ipari hasznosítása lett volna hivatva előmozdítani Erdély elmaradt ipari életét. Az Erdélyt gyarmatként kezelő oláh gazdasági politikának és a hatalmas oláh petróleumiparnak természetesen nem érdeke az erdélyi földgáz megfelelő mértékben való kihasználása, de már legalább egy részét mégis hasznosítják.

Nem lehet tehát azt állítanunk, hogy Erdélyben egészen hiányoztak volna a bányászat geológiai feltételei, ha nem is voltak meg olyan mértékben, mint az Északnyugati Felvidéken.

Erdély ipara mégis igen nehezen fejlődött. Az ipari élet földrajzi előfeltételei a *hajtóerő*, *nyersanyag*, *sűrű és iparosodásra alkalmas, művelt lakosság*, *megfelelő piacok* és *közlekedési berendezkedések*. Ezek

azonban Erdélyben nem voltak meg olyan mértékben, hogy rákényszerítsék az ipari fejlődés útjára. Energia-készletei a medencének magának a háború előtt nem voltak. A krassó-szörényi széntelepek a történelmi Erdélyen kívül feküdtek, s a közelükben talált vas le is foglalta azok energiáját és együtt megszülték Krassó iparvidékét. A zsilvölgyi szén csak kis mértékben talált hasznosítást a hunyadi vasművekben, mert nagy részét a vasúti vontatásban értékesítették. A sármási földgáztelepeket csak a háború előtt fedezték fel. *Így tehát Erdélynek nem voltak jelentékenyebb energia-forrásai a háború előtti időkben. A vízerők nem hiányoztak ugyan, de ezeket országszerte alig használtuk ki még a háború előtt, jóllehet éppen a Szörénység és a Retyezát-környék vízenergiái hazánk legjobb vízerőtelepeit szolgáltathatták volna.*

Nem sokkal jobban áll Erdély az ipari élet másik szükséges tényezőjével, a *nyersanyaggal* sem. Vasa, mint láttuk, csak a medencén kívül van nagyobb mennyiségben. *Aluminium-ércei* vannak ugyan a Jád völgyében, de ezt nyersen szállították el. Az *arany- és ezüstermelés* állandóan hanyatlóban volt. A *sóbányászatra* nem épül jelentékenyebb ipar. A bányászat tehát egyáltalán nem volt ipari élet alapja Erdélyben.

A mezőgazdasági nyersanyagok viszont nem voltak olyan bőségben, hogy jelentékenyebb mezőgazdasági ipart hívhattak volna életre. Csak a jobban művelt medencékben, pl. a *Barcaságban alakult ki valamelyes fejlettebb mezőgazdasági ipar.*

Egyedül a *fatermelés* szolgáltatott Erdélyben korlátlan mennyiségű ipari nyersanyagot. Böven adott volna nyersanyagot a *gyapjútermelés* is, de ennek jelentékenyebb részét is nyersen vitték ki Erdélyből.

A lakosság sem volt még olyan sűrű Erdélyben, hogy feltétlenül rákényszerüljön az iparra. Az oláhság kulturális színvonalánál fogva sem finomabb iparra termett népség. Éppen ez az alacsony kulturális színvonal volt annak is az oka, hogy az iparcikkeknek Erdélyben nem volt nagyobb felvevőképességű piaca sem, csupán a városi lakosságnak kellett gyáripari cikkek; az oláhság vagy maga látta el magát *háziiparilag* a szükségesekkel, vagy legfeljebb a *kisipart* foglalkoztatta. Jóformán egyetlen gyáripari cikket vett fel még a múlt század végén az oláhság, a gyapjúdaróc-posztót, amely ipar azután szépen ki is fejlődött Szeben és Nagydisznód, Brassó környékén.

Ezen ipari előfeltételek ismeretében most már könnyű lesz szemlét tartanunk Erdély ipari életében.

Az egykor híres kisipar a század elejére éppen úgy elpusztult Erdélyben is, mint az ország más tájain. Nyomába azonban itt alig lépett helyi gyáripar. Amikor Trianonban Magyarországot felosztották, az oláhok-megszállta területre a gyáripari termelésnek csupán 18%-a jutott

a termelés értékét tekintve, tehát csak annyi, mint a csehek által megszállt területre, holott Erdély az ország területének 36%-át képviselte, míg a cseheknek az ország területéből csak 22% jutott. Ez a szembeállítás már kellőleg megvilágítja, hogy Erdély korántsem iparosodott annyira, mint másik hegyvidékünk. Erdély összes lakosságából csupán 12.7% foglalkozott iparral a megszállás idején, de ennek túlnyomó része is kisiparos volt.

Amint a mezőgazdasági termelés vázolója közben fel kellett ismernünk, hogy a nemzetiségi viszonyok milyen szoros összefüggésben vannak a termelés színvonalával, úgy az iparra vonatkozólag is reá kell erre mutatnunk. *Leginkább iparosodott tájak ugyanis Erdélyben a szász- és a magyar-lakta területek. Még a szegény székely vidékeken is több az iparos, mint az oláhok-lakta tájakon.* Legsűrűbb az ipari település a magyar és szász városok környékén (Arad, Temesvár, Nagyvárad, Kolozsvár, Brassó, Nagyszeben, Sepsziszentgyörgy), míg az oláhok-lakta Mezőség környékén alig fejlett az ipar.

A mezőgazdasági iparok közül legjobban van képviselve a *malomipar*. Természetesen ez is inkább a Királyhágón inneni alföldi peremen helyezkedett el, s magában Erdélyben csupán *Brassó, Marosvásárhely* és *Kolozsváron* van jelentékenyebb malomipar. A *cukoripar* már alig települt Erdélyben, s *Brassó* és *Marosvásárhely* cukorgyárai képviselték csupán a háború előtt. A *szeszipar* is *Temesvár, Arad, Nagyvárad* nagy szeszfőzőin kívül magában Erdélyben csaknem kizárólag a magyar és szász vidékeken számottevőbb; *Kolozsvárott, Kézdivásárhelyen, Brassó* környékén vannak a nagyobb szeszfőzők. Majdnem csak ugyanezeket a városokat kell felsorolnunk a *söriparban* is. Hogy egyébként az oláh söripar milyen fejletlen nemcsak Erdélyben, hanem az ó-királyságban is, jellemző reá, hogy az utóbbiban csupán Bukarestben van említésre méltó sörgyár, úgyhogy az oláhországi söripar ma majdnem kizárólag Erdélyre korlátozódik. A legnagyobb *dohányipari* telepek *Temesvár, Kolozsvár* és *Sepsziszentgyörgyön* vannak.

Erdély mezőgazdasági ipara, mint látjuk, megint csak arra vall, hogy Erdély ebből a szempontból is valóban átmeneti terület Magyarország, illetve Közép-Európa, és Oláhország, illetve Kelet-Európa között. Magyarország keretében Erdély mezőgazdasági ipara nem volt fejletlenek, számottevőnek mondható. Oláhország keretében viszont Erdély képviseli a mezőgazdasági iparvidéket.

Erdély iparának, mint mondtuk a *fa* volt az egyetlen nyersanyaga, amely korlátlan mennyiségben állott rendelkezésre. Valóban sehol másutt nem volt hazánkban annyi *fűrésztelep*, mint éppen Erdélyben. De ezek túlnyomó része is a székely vidékeken tömörült. A *papirosipar* már kevésbé fejlett ki Erdélyben, de *Péterfalva, Zernest* és *Orlát*

papírosgyárai jelentékeny mennyiséget termeltek, ma pedig egyedüli papírosgyárai Oláhországnak.

Nem erős oldala Erdély gyáriparának a *szövőipar* sem, jóllehet ennek nyersanyagai közül a gyapjútermelés elég jelentékeny mennyiségeket szolgáltat. Hajtóerő híján azonban csak magyar állami támogatással települt meg gyári textilipar Erdélyben. Főleg *Szeben* és *Brassó* megyékben igyekezett a magyar állam ezt az ipart lábraállítani. Érdekes azonban, hogy míg az idegen nyersanyaggal dolgozó *pamutipar Arad, Temesvár, Lugos, Kolozsvár, Nagyenyed, Segesvár* és *Szászsebesen is* megtelepült, addig az erdélyi termésű *len* feldolgozására csupán *Sepsiszentgyörgy* rendezkedett be. A *gyapjúiparnak* sokfelé vannak Erdélyben kisebb ipartelepei, amelyek főleg a szász vidékeken, *Nagyszében* és *Brassó* körül tömörülnek.

Hogy mi lesz a jövő sorsa Erdély iparának, azt nehéz volna megjövendölni. Kétségtelen, hogy az elszakítás óta alig haladt előre iparosodásban. Igaz ugyan, hogy ma éppen Erdély Oláhország legjobban iparosodott területe, a petróleumipart leszámítva; de ez még nem biztosíthatja további ipari fejlődését, amire serkentőbben hathatott az a körülmény, hogy egy magasabb gazdasági kultúrkörbe, hazánkon át Közép-Európába tartozott, mint a jelenlegi helyzet, amikor kiszakított ebből a középeurópai kultúrából és Kelethez kényszerítettetett.

7. ERDÉLY KÖZLEKEDÉSE

Erdély közlekedési viszonyainak természeti feltételei a domborzatban vannak előírva, s ezzel már meg is ismerkedtünk. Most csupán azt kell még áttekintenünk, hogy a természeti viszonyok alapján hogyan használta ki a gazdasági élet a lehetséges közlekedési irányokat.

Az Erdélyi medencéből a peremhegységek csak néhány *völgyszoros-kijáratot* és alig valamivel több *hágóutat* nyitnak kifelé. Az Alföld felé kivezető völgyi utak a *Maros* és a *Szamos* völgye, meg a szilágyi *Meszeskapu*; hágóutak pedig, amelyek vasútépítésre is alkalmasak, a hunyadi *Vaskapu* és a *Királyhágó*. Összesen tehát öt jól járható útvonal köti össze Erdélyt a magyar medencerendszer természetes közlekedési központi tájával, az Alfölddel. Ezzel szemben Oláhország felé csupán egy *völgyszoros*, az *Olt völgye* vezet át a Vöröstoronyi szoroson, s még négy hágóút.

A háború előtt tehát valóban az volt a helyzet, hogy a történelmi Erdély nem volt több vasúttal Magyarországhoz kapcsolva, mint Oláhországhoz. Az azután más kérdés, hogy az Alföld felé vezető vasutak nagy forgalomra is képes, kényelmesebb közlekedési irányok voltak. Az

elszakítás után azonban megváltozott a helyzet. Az a különös dolog történt ugyanis, hogy *az Oláhországhoz csatolt területet a megmaradt csonkaországgal ma több vasúti vonal kapcsolja össze, mint akár előbb velünk Erdélyt, akár most Erdélyt Oláhországgal*. Jelenleg ugyanis az oláhok által megszállt terület és Csonka-Magyarország között 14 vasúti vonal az összekötő kapocs, míg Erdély és Oláhország között csupán 10, holott néhány hágóvasutat Trianon óta építettek ki.

Erdély kifelé való közlekedési kapcsolatai tehát kétségtelenül kedvezőbbek nyugat, mint kelet felé.

Sajnos, Erdélynek belső közlekedésében medence volta ellenére sincsen olyan természetes közlekedési központja, mint az egész magyar medencerendszernek Budapest. Mivel a medence fenéke nem síkság, hanem dombvidékre felszabdalt táj, ennek következtében a vasúti vonalak is főleg a folyóvölgyeket kénytelenek követni, s csak kisebb hágókon kapaszkodhatnak át egyik völgyből a másikba, pl. a Budapest–Kolozsvár–Brassó fővonal a Nagy-Küküllő völgyéből az Olt völgyébe, a székely körvasút a Felcsiki medencéből a Gyergyói medencébe. Így azután, mivel Erdély folyóvölgyeinek iránya általában kelet-nyugati, a vasutak is főleg ebben az irányban futnak. Ez kétségtelenül előnyös a forgalom irányára, amely természetesen főleg kelet-nyugati. Ellenben a már előbb említett körülmény mellett ezért sem fejlődhetett ki egy természetes forgalmi központ a medence központjában. Másrészt a folyóvölgyekhez való szolgálai alkalmazkodás igen meghosszabbította a vasutakat, ami a forgalom hátrányára van. Hogy csak egyetlen példát hozzunk, Brassó–Budapest közti közlekedési idő másfélszerese volt annak az időnek, amely elméleti, egyenes irányban vezetett pályán lehetséges lett volna. Kétségtelen, hogy *Erdélynek a magyar közlekedési hálózatba való intenzívebb bekapcsolásáért sokkal többet tehettünk volna a háború előtt*. Amikor Erdélyt minden gazdasági érdeke és gazdasági kiegészültsége Nyugathoz kötötte, akkor is csak Budapesten át tudott kapcsolatba jutni a Dunántúllal, Fiumével. Csak nagy későn épült ki a székely körvasút, de ez is csak nagy kerülővel, Nagyváradon át vezette a forgalmat Szegednek és Baján át Fiumének.

Pedig Erdély közlekedési vonalai még elhanyagolt voltukban is aránylag nagy forgalmat bonyolítottak le. Hiszen a brassói út ősi útvonala a magyar gazdasági létnek, a legközelebbi kapcsolatunk a Fekete-tenger mellékéhez. Nemzetközi forgalma azonban ennek a vonalnak sem volt jelentékenyebb. Erdély és hazánk többi tájai között a legnagyobb forgalmat a petrozsényi vonal bonyolította le, amelynek szénszállítmányai évente és kilométerenkint 4000 bruttó tonnára is felmentek. A Királyhágó vonalának forgalma azonban már alatta maradt ennek.

Az erdélyi városok közül Brassónak volt a háború előtt legnagyobb

saját vasúti forgalma, Budapest saját vasúti forgalmának mintegy $\frac{1}{50}$ része. *Kolozsvár* saját vasúti forgalma ennek már csak felét tette ki. Brassó és környéke élénk ipari és kereskedelmi életére jellemző Kolozsvárral szemben, hogy úgy gabonaforgalma, mint szénbevitelére háromszoros volt Kolozsvárénak.

Brassó forgalmi helyzete az új viszonyok között sem csökkent, mert az Oláhországból Erdély felé áradó forgalom legfontosabb belépő-állomása.

8. ERDÉLY TELEPÜLÉSE

A történelmi kutatások kétségtelenül bebizonyították már, hogy Erdély a honfoglalás idején majdnem teljesen lakatlan terület volt, s hogy a magyarság is csak később tette rá kezét és népesítette be. Az Alföldre nyíló erdélyi folyóvölgyek kijáratában mindenütt védelemre szolgáló gyeptüvényt rendezett be a magyarság, amelyeken át csak a gyeptüvények közvetítették a közlekedést. E gyeptüvények őrei legtöbb helyen besenyők és székelyek voltak, míg a székelység zöme talán már mai lakóhelyén élt a X. sz. eleje óta, mint eredeti foglalt. Kétségtelen, hogy a székelység maga foglalta el lakóhelyét, mert vérségi származáson alapuló nemzeti jogon és nem királyi birtokadományozás jogán bírta a Székelyföldet. Hogy hogyan került a székelység mint török-bolgár népi lakóhelyére, az még ma sincsen tisztázva. Bennünket földrajzi szempontból csupán az érdekel, hogy a székelység Erdély elsőnek betelepült népe.

Időrendben a szászok következtek Erdély betelepítésében. A szászokat II. Géza idejében telepítették be Erdélybe és pedig nyelvük tanúsága alapján Németország különböző vidékeiről.

Ma már idejét múlt vita tárgya az, hogy vajjon az oláhság saját állítása szerint őslakója-e Erdélynek, s hogy vajjon a dáko-román eredet megfelel-e a valóságnak. A kétségtelenül tudományos álláspont ma az, hogy az oláhság a Dél-Balkánon alakult mint nép, s hogy Erdélyben csak a XIII. sz.-ban jelentek meg a szászok és a székelyek közötti üres területeken. Ettől az időtől kezdve azután szakadatlanul vándoroltak be Erdélybe, részint észrevétlenül mint havasi pásztorok, részint mint kenézek vezetése alatt betelepülő jobbágyok, akikkel főleg a török hódoltság alatt elpusztult magyarság helyét töltötték meg; sőt egy részük a XVIII. sz. folyamán erőszakosan hatolt be Erdélybe az oláhországi fanariota uralom baromi viszonyai közül menekülve.

Erdély népében külön nemzetként szerepelt a székely mellett a magyar is. Jóllehet a székelység már igen korán elvesztette török nyelvét, a magyarságtól mégis megkülönböztette magát, mivel a székelység

zárt jogi testület lévén, a királyi birtokokra került, vagy későbbben *más* módon betelepedett magyarság e szervezeten kívül maradt.

A török hódoltság alatt kipusztult magyarság helyét olyan tömegesen pótolta az oláhság, hogy 1700-ban Erdély népéből már csak kb. 150.000 magyar (és székely), míg az oláhok száma kb. 250.000, a szászoké meg kb. 100.000 volt. Az oláhság száma tovább is rohamosan emelkedett, mert mint rezervoár öntötte e népet a Balkán. 1730-ban már kb. 420.000, 1765-ben 550.000, 1772-ben 667.000, 1784-ben 787.000, 1811-ben 950.000 oláhot találtak Erdély népében. A történelmi Erdély lakosságában 1881-ben az oláhság arányszáma 56.8%, 1910-ben pedig 55.1% volt, míg az utóbbi évben a magyarság arányszáma 34.2%, a németeké pedig 8.7% volt. Abszolút többségben a magyarság a világháborút megelőző népszámlálás idején már csak Csik, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely székely vármegyéiben volt, míg az oláhság abszolút túlsúlyra jutott Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Fogaras, Hunyad, Kolozs, Szeben, Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos megyékben. A németiség sehol sem ért el abszolút többséget a megyékben; legmagasabb volt arányszámuk Nagy-Küküllőben (41.9%). Emellett azonban *az erdélyi városok túlnyomó része nagy többségében magyar elemmel volt tele.*

Az alföldi magyarságnak azonban még ilyen kedvezőtlen körülmények között sem szakadt meg teljesen a területi összeköttetése a székelységgel. *Szilágytól kezdve mint híd türemlett be a székelység felé egy magyar övezet Erdélybe.*

Trianon ítélete olyan területet juttatott Oláhországnak, amelynek népében 32.5% (1.7 mill.) volt akkor a magyar, 10.6% (0.56 mill.) a német, 53.2% (2.8 mill.) az oláh. Hogy azóta mi lett az erdélyi magyarsággal, azt az oláh statisztikák sohasem fogják becsületesen elárulni. Mégis úgy tudjuk ma, *hogy jelenleg kb. 1.72 mill. magyar él oláh uralom alatt.*

A népesség nem egyenletesen oszlik el Erdélyben. Legsűrűbben lakott területei a medence közepén vannak; a Maros, Küküllők és Szamos völgyében, továbbá a Barcaság termékeny területén él sűrűbben a nép. Természetesen a legritkábban lakott területek a Keleti és Déli Kárpátok magasabban fekvő tájain vannak. A vármegyék közül legsűrűbben lakott volt a háború előtt Brassó megye, ahol 1 km²-re 67.8 lakos is jutott; a legritkább lakosságot pedig Csikban találtuk (28.8).

Erdélyben városok településének és fejlődésének igen kedveznek a földrajzi viszonyok. Nem lévén a medencének egyetlen természetes, földrajzi központja, mivel a medence közepét egy dombsági táj foglalja el, *nem alakult egy olyan nagy település, amely a többi rovására fejlődött volna.* Így azután a kisebb medencék központjaiban, a hágók alatt és a folyóvölgyek nyílása előtt mindenütt elég energikus helyek vannak, amelyek települése várossá fejlődhetett. Mivel azonban a medence bel-

sejét elfoglaló dombság és a medenceperemeken lévő hegységek között nincsen olyan nagy gazdasági kiegészültség, mint az Alföld és az azt környező hegységi tájak között, *Erdélyben a medenceperemek előtt nem is fejlődött ki olyan vásári övezet, amelyben nagy kereskedelmi forgalmú városok helyezkedtek volna el.*

Legenergikusabb forgalmi helyzete van Erdélyben Brassónak és Kolozsvárnak. Brassó az Oláhországba átvezető Tömösi hágó lábainál fekszik, s így mint hágókapu igen nagy forgalmat bonyolít le; saját forgalma a háború előtt Budapest forgalmának $\frac{1}{50}$ része volt, s mindjárt Pozsony és Temesvár forgalma után következett saját kereskedelmi (nem átmenő) forgalma. De mint a Barcaság medencéjének központja és egyúttal mint a két Csiki és a Háromszéki medencékbe bevezető vasúti vonalak gócpontja is, igen előnyösen fekszik. Lakossága a háború előtt 41.000-re rúgott, amiből még $\frac{1}{3}$ sem volt oláh. Jelenleg 56.000 lakosa van. Mint a szász műveltségnek egyik gócpontja is jelentős kulturális szerepet töltött be.

Kolozsvár helyzeti energiáját az adja meg, hogy a Királyhágó előtt, az Alföldre kivezető út kapujában, ősi útvonal mentén fekszik, s hogy emellett a medence peremén, a hegység lábai elé települt. De egyszermind forgalomelosztó szerepe is van a Királyhágó és a Szamos-völgy útjainak összefutásánál. Kolozsvár ősi magyar település. A megszállás előtt népének 86%-a magyar volt, s csupán 12% oláh, ez is főleg az alsóbb társadalmi osztályokból. Kolozsvár volt Erdély magyar művelődésének központja, magyar egyetemmel és számos magyar iskolával, régi magyar színházával, múzeumaival. Bár nem volt olyan kereskedelmi forgalma, mint Brassónak, lakossága száma mégis nagyobb volt, 1910-ben 61.000, jelenleg már 98.000, mert az oláhság mindent elkövet, hogy mesterséges betelepítésekkel minél inkább eloláhosítsa.

Marosvásárhely a medence központjában fekszik, nem nagyon energikus helyen, de a Mezőség gazdasági központjává fejlődött, s egyúttal a Maros völgyének a Székelyföld felé irányuló forgalma vezet itt át. Marosvásárhely egyúttal a székelység egyik kulturális központja is, 25.000 főnyi lakosságából a háború előtt 90% volt színmagyar. Lakossága a megszállás alatt is emelkedett (25.000–38.000).

Nagyszeben helyzete nem vetekszik ugyan Brassóéval, mert bár a Vöröstoronyi-szoros előtt fekszik, azonban ennek forgalma nem jelentékeny. Inkább mint a szászság kulturális fővárosa és katonailag fontos hely fejlődött népes várossá. 33.000 főnyi lakosságának több mint fele német volt, egynegyede oláh, s csak a többi magyar. Lakossága száma ma 48.000.

Erdély középső medencéjének peremlein szintén megtaláljuk bizonyos mértékben a már előbb említett vásárövi városait. *Torda* (20.000),

Nagyenyed (9.000), *Gyulafehérvár* (12.000), *Déva* (10.000), *Székelyudvarhely* (8.000), *Szászrégen* (9.000), *Beszterce* (13.000), *Dés* (15.000) jelzi ezt az övezetet a már előbb említett Kolozsváron és Nagyszebenen kívül. E városok nagyobb része természetesen szintén olyan helyen fekszik, ahol a hegységekből kifutó folyóvölgyek egy-egy nagyobb vidéket kapcsolnak be forgalmukba.

Magában a nagy medence belsejében az egyetlen Marosvásárhelyt kivéve, nem is fejlődtek ki jelentékenyebb városok, csak apró kis közigazgatási központok, mint *Erzsébetváros* (4.000), *Dicsőszentmárton* (6.000).

Kisebb peremi medencékben, mint bizonyos mértékig elkülönített közlekedési egységekben, szintén kifejlődtek egyes jelentékenyebb *medenceközponti* várostelepülések. Minden székely medencének megvan a maga központja. A Gyergyói medencében *Gyergyószentmiklós* (11.000), a Csiki medencében *Csikszereda* (5.000), a Háromszéki medencében *Kézdivásárhely* (5.000), s ott, ahol az Olt a Csiki, Barcasági és Háromszéki medencéket összeköti, ott van *Sepsiszentgyörgy* (11.000). A Fogarasi medence központja *Fogarás* (8.000), a Zsil medencéjében *Petrozsény* (15.000).

Az Erdélyi medence legfontosabb hágóit és szorosait a viharos magyar történelem folyamán számottevő védelmi települések, várak is őrizték. Hogy csak néhányat említsünk, *Kolozsvár* a Királyhágó előtt, *Déva*, *Gyulafehérvár* a Maros völgyében, *Nagyszeben* a Vöröstoronyi szoros előtt, *Brassó* a Tömösi és Töröcsvári hágóknál, *Segesvár* (13.000), a Nagy-Küküllő völgyének szorulatában.

A történelmi Erdély elvesztésével azoknak a magyar városoknak sorsa is beteljesedett, amelyek Erdély folyóinak alföldi kijáratát őrzik. *Máramarossziget* (27.000) a Tiszánál, *Szatmárnémeti* (50.000) a Szamos alföldi kapujában, *Nagyvárad* (82.000) a Királyhágó előtt, *Arad* (77.000) a Maros-völgy nyílásában, *Temesvár* (92.000), *Lugos* (23.000), és *Karánsebes* (9.000) a Temes- és Bega-völgyek nyílásában, az erdélyi Vaskapu és a Porta orientális hágól előtt. Végül *Orsova* (8.000) az Alduna szorosai előtt települt.

Erdély falvainak külső képén is azonnal meglátszik, hogy melyik nemzetiség lakja azokat. A *székely falvak* a legnyiltabbak, legderüesebbek, legbarátságosabbak. Faházaik, híres *székelykapuik* művészi fafaragásokkal ékeskednek. A székely *templomerdők*, vagy művészi *fatemplomok* e nép erős formaérzékéről és művészi készségéről tanuskodnak. Ezzel szemben a *szász falvak* sokkal zárkózottabbak. Csupa kő építkezésük, az utcáról teljesen elzárt udvaruk, jómódú házaik nagy rendre, tisztaságra vallanak, de nagy zárkózottságra, magába vonultságra is. Végül az *oláh falvak* képe egészen más, alsóbbrendű műveltségről be-

szél. Rendetlen építkezésük, magastetejű, szalmával fedett, kémény nélküli, füstös, piszkos, házaik annak a bizonyítékai, hogy ez a nép még ma sem szokott egészen hozzá a völgyekben való kulturális élethez, hanem ma is inkább még a havasi pásztorkodás emlékeit őrzi építkezésében, falvainak rendetlen külső képében is.

9. ERDÉLY POLITIKAI FÖLDRAJZI VISZONYAI

Erdély mint politikai földrajzi fogalom, nagy történelmi multra tekint vissza. Erdély már bizonyos értelemben a honfoglalás után is mint külön politikai földrajzi fogalom szerepelt a magyar állam keretén belül. Az Alföld és Erdély közé helyezett *gyepűvonal* amellelt tanuskodik, hogy Erdélyt a magyarság megtelepülése után egy ideig még csak inkább amolyan *semleges terület, elválasztó öv* volt, ahol a keleti népekkel való küzdelmeik lefolytak és nem volt szerves része a magyar államnak. Ezért ülette meg a magyarság Erdélyt befogadott népekkel is, akik ott mint határőrök teljesítették az alföldi és dunántúli magyar állam számára határőri szolgálataikat. *Erdély fokozatosan vált a magyar állam politikai és gazdasági egységének szerves részévé*, amint benépesülése előrehaladt, s amint a magyar állam megerősödött. Így lett azután később a Keleti és Déli Kárpátok vonulata a védelmi vonal. Amikor a magyar állam megerősödve expanzív erőre is szert tett, a védelmi vonalat még kőjebb toltá, úgy amint ma is az oláh állam a magyar Alföld peremére toltá politikai, illetve katonai határát. Így jutottak a magyar állam birtokába a Kárpátokon kívüli területek is, mint előországok, pl. egykor az Oltig terjedt *Szörényi bánság*, vagy *Moldva*.

A törökség előnyomulásáig a magyar állam keleti és délkeleti határainak elhelyezkedése mindig a reánk nézve legelőnyösebb körülmények között történt. A török előnyomulása előbb a Kárpátokon kívüli előországok védelmi vonalától fosztotta meg Erdélyt, majd ez a védelmi vonal magába Erdélybe tevődött át, ahol Hunyadi János is megvívta védelmi harcai java részét.

Erdély bizonyos fokú politikai önállósága már az Árpádok alatt is megkezdődött. Az *Erdélyi vajdaság* már bizonyos értelemben visszatükröződése volt Erdély földrajzilag elkülönült voltának. Ennek az Alföld felé vont határa rögzítődött meg később, mint az önálló Erdély határa. Amikor az *Erdélyi fejedelemség* nyugati határai letolódtak az Alföld peremére, az mindig azt jelentette, hogy az önálló Erdélyi fejedelemség expanzív ereje megerősödött és saját területén kívül szerzett magának védelmi vonalat. Amikor az erdélyi politikai önállóság gyengült, ezek az alföldi peremek fokozatosan szakadtak le Erdélyről, de mint *Partium*

még sokáig őrizték az ütköző területek emlékét, éppen azokon a tájakon, ahol legnehezebb a természetes határt megtalálni, a Szilágyságban és a Kőrösök völgyében.

Hogy azonban *Erdély nyugati határhegységei sokkal gyöngébb politikai határalkotó erejűek, mint a Keleti és a Déli Kárpátok*, arra mutat az a körülmény is, hogy az Erdélyen kívüli magyar előországok sokkal hamarabb koptak le Erdély testéről, mint ezek az alföldi peremek. *Erdély keleti és déli természetes határai olyan erős védelmi és államhatárok, hogy még a török hódítás is elkerülte azokat. Erdély olyan fokú államegység-erővel rendelkezik, hogy még az őt körülölelő Törökbirodalom testében is mint önálló sziget foglalt helyet. Valóban, Erdélyt egész történelem folyamán sohasem lehetett keletről meghódítani.*

Kétségtelen, hogy amióta úgy a Kárpátok, mint a Bihar-hegység mindkét oldalát ugyanaz a nép, az oláhság öntötte el, azóta *mindkét természetes határvonal államhatár-ereje csökkent*. Csupán az a kérdés, hogy most melyik hegység határalkotó-ereje erősebb, a Kárpátoké-e, avagy a Bihar-csoporté?

A Bihar-csoport, illetve Erdély nyugati határhegységeinek államhatár-alkotó és katonai vonal erejét maga az új oláh határ tagadja meg legvilágosabban. Ezt a határt ugyanis nem magára a hegységre vonták, hanem az Alföld peremére, mert a *katonai védelmi vonal is nem a hegységen, hanem a síkság peremén van*. Ha erre a trianoni határra rátekinünk, okvetlenül fel kell tűnnie mindenki előtt, hogy a határ mindenütt közelebb húzódik a hegységek alatt ott, ahol nincsen azokba bejárat az Alföld felől, s mindenütt kiugrik az Alföldre, ahol folyóvölgy lép ki a hegységből. Így Szatmárnál, Nagyváradnál, Aradnál, Temesvárnál. Ennek katonai okai, a *hidfők birtoklása, s a szorosok katonai biztosítása, kétségtelenek. Veszedelemesen hasonlít e trianoni határszakasz az Erdélyi fejedelemség XVII. századbeli határaihoz.*

Hogy e határ Oláhország számára katonailag megfelelő, abban nincsen kétség. Hogy azonban politikailag nem megfelelő, abban szintén nincsen kétség. Lássuk csak e határt közelebbről.

Hogy gazdaságilag és néprajzilag nem igazi határ, hanem ennek éppen ellenkezője, azt ma már közhely volna emlegetni. De Erdély összes lakosságából a magyar-oláh határszakasz minden kilométerére 15.000 lakos jut, amiből azonban csupán 8000 az oláh. Viszont ugyanerre a határra 4900 erdélyi magyar és a trianoni határ egész hosszában minden kilométerre még 4500 trianoni magyar jut. Ez tehát aligha racionális politikai határa az Oláhországba bekebelezett Erdélynek. *Katonai határnak jó, annak jó volt az Erdélyi fejedelemség korában is; akkor jó volt politikai határnak is, hiszen akkor két magyar államot, vagy két török szuverénitást, vagy legalább is gyámkodás alatt álló magyar lakos-*

ságú politikai egységet, később Habsburg fennhatóság alatt álló politikai egységeket választott el, de a maihoz hasonló szerepe, feladata ennek a határvonalnak sohasem volt a történelem folyamán.

Erdély természeti viszonyai, bizonyos fokú politikai önállósága és különleges történelmi fejlődése következtében belső politikai-földrajzi. *közigazgatási tagozódása* is egészen sajátosan erdélyi. A maga belső elkülönült tájai a magyar megyéknél sokkal önállóbb közigazgatási egységeket alakítottak ki, amelyek nem is olyan egyenlő rangúak voltak, mint a magyar vármegyék, hanem olyan sokfélék, mint a Közép-Németország szintén aprón tagozott tájainak politikai egységei. Ezek mindegyikének *külön közjogi helyzete* volt, *külön közigazgatási szervezettel*, külön fejlődéssel. Már az Árpádok alatt egészen külön szervezet a nem királyi jogon, hanem ősi hódítás jogán bírt *Székelyföld*; ez is két külön, egymással össze nem függő területen. Ugyanígy külön politikai egység a *Szászföld*, ugyancsak két külön területen. Külön egység *Fogarás földje*, s királyi szervezetek az *Erdélyi vajdaság vármegyei területei*.

Az Erdélyi fejedelemség korában tovább tart ez a fejlődési irány. A *székely* és *szász székek* mellett tovább élnek a *vármegyei* szervezetek, amelyekhez a *Partium* területei is sorakoznak. A XVIII. században a habsburgi erőszak méginkább bonyolította Erdély közigazgatási tagolódását, amikor az ősi székely székek megbontásával megszervezte a *határőrvidékeket*. A XIX. század második felében megszűnt az ősi, történelmi fejlődés alapján kialakult közigazgatási tagolódás, amikor egész Erdély *vármegyékbe* osztatott be.

A trianoni okkupáció Erdélyben 15 *vármegyét* olvasztott be az oláh királyságba, amihez még 10, részben *csonka megye* került a peremeken. Az oláh közigazgatási beosztás ezeket részben felforgatta és az egész elszakított területet 3 *tartományra* tagolta.

Erdéllyel sokat kísérletezett a Magyar állam, a Török birodalom, az Osztrák császárság; most az Oláh királyság kezében kísérleti eszköz ez a sokat szenvedett ország. Mert *ország-szerepre hivatott, ha nem is birodalmi szerepre, lévén önálló birodalomnak kicsi, beolvasztható tartománynak megemészthetetlen, bizonyos fokig nyugatról is, de teljes mértékben keletről. Erdély aranykorát akkor élte, amikor földrajzi adottságaihoz híven bizonyos fokú politikai, állami önállóságot tudott kicsikarni a maga bástya-helyzetének.* Akkor mint a török és a habsburgi birodalom ütköző területe. *Az erdélyi gondolatban benne van az önállóság, két versengő szomszéd egyensúlyi helyzete közti mérleg-nyelv tudata. Az erdélyi gondolat most is él, mert nem múlhat el, hiszen nemcsak történelmi, hanem földrajzi valóság is ez a gondolat.* Történelmi és földrajzi tényeken alapuló, tehát reális, egészséges politikai gondolat. *Erdély jövője tehát csak ebben a gondolatban virágozhat ki.* Minden

egyéb, ami vele történik, csak erőszak lehet, tehát csak ideiglenes. De ebben a politikai gondolatban benne van a földrajzi tényeknek és történelmi multnak az a ténye is, hogy megvalósulása esetén is Erdély nyugatra van nyitva, kelet felé pedig mindenhol be volt zárva, földrajzilag, történelmileg, kulturálisan és gazdaságilag. *Aki kelet felől ki akarja nyitni, nemcsak az erdélyi gondolattal találja magát szemben, hanem az isteni gondolattal is, az Isten keze felrakta Kárpátokkal!*